

Zaneseni republikanci misle, da će time spasiti republiku, koja je u stvari, poslije Farzala, prestala.

Umro je tako najveći Rimljanin sviju vremena, čovjek pun duha i nenadmašive volje, duboko svijestan o svojoj nadmoći, hrabar, trijezan, proračunan, odlučan u svojim nastupima, svestrano naobražen, velik vojskovođa, literat, pa i pjesnik, voljen od kraljica, patricijki i plebejki, vjerran prijatelj, velikodušan prema protivniku, nesmiljen prema svima, koji su stajali na putu veličini rimskog imperija, aristokrata u duši i u svakoj kretnji, prijatelj širokih pučkih masa koje su ga voljele i slijedile — umro je u stvaranju državnog oblika, u kojem će vladati samo on, sin Venere i potomak Eneje, svijestan, da je najjači i najveći, sposoban da daje rimskom imperiju najšire granice i najzdravije unutrašnje uređenje.

Stara je republika zauvijek prestala, povratak na staro više nije bio moguć, stotine godina neprekidne tradicije bile su već historija, i samo se na novim, po C-u označenim putovima, moglo ići dalje. C. je uveo tadanji svijet u novu kolotečinu, u kojoj će on mnogo stoljeća ostati, ma da će i dalje postojati i konzuli i pučki tribuni, i cenzori i sve stare časti, lišene nekadanje svoje sadržine i svoje vlasti. Duboki tragovi, koje je on ostavio, protegnute će se u daleka stoljeća, Cezarova će ličnost proprimiti razne oblike i postati uzorom mnogima, i on će, Divus Iulius, doista postati božanstvo za mnoga pokoljenja. G. N.

CEZAREJA (Caesarea, grč. *Καίσαρεια*) je nadimak, koji je dobilo više gradova na istoku rimskoga carstva, pa u Siriji, Numidiji i Hispaniji za vladanja careva Augusta i Tiberija.

1. **C. u Kapadokiji** (turski Kayseri u sred. Anatoliji). Isprva se zvala Mazaka. U počast cara Augusta prozvao ju je Cezarejom Tiberije, kad je osnovana provincija Kapadokija s glavnim gradom C-om. Grad je zbog zgodna položaja bio gospodarski vrlo važan. C. je bila glasovito središte azijskoga kršćanstva u najranije doba. Tu je od kraja 2. st. bilo sjelo biskupije, a u 4. st. sjelo pontskoga eksarha. Kada je u Carigradu osnovana patrijaršija, izgubila je C. svoju važnost. C. je rodno mjesto crkvenoga naučitelja sv. Bazilija Velikog († 379). Tu je bio biskup i uplivni Firmilijan († 268).

Današnji grad leži na plodnoj visoravni na sjever od Ercasdaga, naviše gore Anatolije (3830 m). Broji 39.544 stan. (1927). Od 1923 C. je sjedište vilajeta. U gradu ima mnogo spomenika iz doba Seldžuka. Okolica je plodna. U C. je tvornica tkanina, a od 1926 i tvornica motora i aeroplana.

2. **C. Panias ili C. Philippi** na južnim obroncima Hermona u Palestini. Staro ime nije poznato. Grčko ime *Πάνιον* spominje se tek za Antioha Velikoga. Tu je on u odlučnoj bitki potukao Egipćane i tako dobio Palestinu. Panias je bilo ime grada i kraja. Sam je grad uvećao i uljepšao tetrah Herod Filip i u čast Tiberija Cezara prozvao Cezarejom. Za židovskoga rata i poslije razorenja Jeruzalema priredili su Vespazijan i Tit u C-ji velike svečanosti s igrama. U 4. st. C. je sjedište kršć. biskupije. S vremenom je ime C. počelo nestajati, i ostalo je samo ime Panias. Za kršćanskih ratova vodile su se mnoge borbe oko grada i njegove od Franaka sagrađene tvrđave Kal'at es-Subēbe.

Danas je tu maleno selo Bāniās, koje zbog obilja vode ima bujnu vegetaciju.

3. **C. Mauretaniae**, grad na obali Sredozemnog mora. Na njegovim se ruševinama danas nalazi gradić Cherchel, oko 100 km zapadno od Alžira. Izvorno je ime grada bilo Iol, poteklo vjerojatno od nekoga feničkoga božanstva. Tu je bila prijestolnica mauretanskoga kralja Bokha. Kada je Juba II. od Augusta kao odštetu za Numidiju dobio vlast nad čitavom Mauretanimom, učinio je Iol glavnim gradom i nazvao ga C-jom. U Cherchelu je nađeno mnogo razmjerno dobrih kipova, koji svjedoče o smislu za umjetnost, koji je vladao u C-ji. Kada je za Kaligule Mauretania pretvorena u rimsku provinciju, C. je postala sjedište njezina istočnog dijela. Sam grad podigao je Klaudije na koloniju, a zvao se colonia Claudia Caesarea. U bizantsko doba C. je bila glavni grad pokrajine, koja se zvala Mauretania secunda. Još danas ima mnogo ostataka stare C-je, naročito vodovoda, kupališta i kazališta.

4. **C. ad Anazarbum**, grad u Kilikiji blizu rijeke PIRAMA. Staro se ime sačuvalo u današnjemu Anavarza. Počevši od Nerona pa do Galijena C. je kovala vlastiti novac. Kada

je C. u 5. st. pos. Kr. stradala od potresa, obnovio ju je Justinijan, i grad je opet procvao.

5. **C. Stratonis ili C. Palaestinae**. Staro ime tomu gradu u Palestini bilo je *Στρατωνος πύργος* (»Stratonova kula«). Grad su osnovali valjda Sidonjani. Kako je više puta promijenio gospodare, predao ga je car August Herodu Velikom. Taj je grad veličanstveno obnovio i uredio hramom Augustovim, kazalištima i drugim građevinama. G. 10/9 pr. Kr. obavljena je svečana posveta grada, i on je bio prozvan C-jom. Tu je bilo sjedište rimskih prokuratora, i tu je bila smještena velika posada. Kako je međutim pučanstvo bilo sastavljeno od Židova i pogana, dolazilo je često do razmirica i krvoprolića, te je Neron oduzeo Židovima ravnopravnost. Stoga je pod Gesijem Florom došlo do novih nemira, koji su također bili jedan od uzroka židovskoga rata. U C-ji je Vespazijan bio proglašen carem, radi čega je grad bio podignut na koloniju (*colonia prima Flavia Augusta Caesarensis* ili *Caesarea*). Koncem 2. st. pos. Kr. bilo je tu sjelo biskupije, pod koju je spadala i biskupija jeruzalemska, dok nije na halkeдонskom saboru bila podignuta na patrijaršiju. Počevši od 3. st. postojala je tu i učena škola, na kojoj je uz ostale radio i Origen, a iz koje je potekao najglasovitiji biskup C-je Euzebije iz Cezareje. Iz C-je potječe i bizantski povjesničar iz 6. st. Prokop. Pod Heraklijem je grad pao u ruke Saracena. Križari su pod Balduinom I. osvojili grad 1001; među bogatim plijenom nalazila se i Gralova zdjelica. U križarskim ratovima grad je često mijenjao gospodare, dok ga nije Beibars 1265 razorio.

Danas se na mjestu C-je nalazi el-Kaisarije s dosta mnogo ruševina amfiteatra, hipodroma, vodovoda i dr. Z. D.

CEZARIJE OD HEISTERBACHA (Caesarius Heisterbacensis), * jamačno Köln 1180, † Heisterbach 1240, cistercijski vjerski pisac. Školovao se u Kölnu, a 1198 ili 1199 stupio je u samostan u Heisterbachu, gdje je proveo sav život. Napisao je mnoga djela duhovnoga i kroničarskoga sadržaja, od kojih se samo 16 sačuvalo.

Znatnija su od njih: *Catalogus episcoporum Coloniensium*, *Vita S. Engelberti*, *De abbatibus Prumiensibus*, *Vita S. Elisabeth*, ali od svih najznamenitije je *Dialogus miraculorum* ili *De miraculis et visionibus sui temporis*. Ovo djelo, koje je C. pisao kao učitelj novaka, tiskano je prvi put 1475 u Kölnu, a posljednji put izdao ga J. Strange u Kölnu 1851. Djelo je uputa u redovnički i duhovni život, a oživljeno je mnogim pričama i legendama kao i dijaloškim oblikom. Gradu je crpao većim dijelom od suvremenih svjedoka događaja, pa je njegova knjiga dobra slika vremena u svoj naivnosti srednjega vijeka. Njegovo je djelo poslužilo kao izvor mnogim kasnijim duhovnim piscima, tako da je ono jedna karika u lancu sredovječnih zbirki legenda, koje su nadahnjivale vjersku književnost sve do naših dana. Cezarijevih priča nalazimo izravno ili posredno i u hrvatskoj književnosti, tako na pr. u senjskim *Mirakulima* (1507) i *Korizmenjaku* (1508), u M. Divkovića *Sto čudes* (1611), *Nauku krstjanskom* (1611) i u *Besjedama* (1616), zatim u Stefana Zagrepca *Hrani duhovnoj* (1727), u Jurja Habledića *Prvom oca našega Adama grehu* (1674) i t. d.; njegovih motiva prešlo je i u našu narodnu priču.

LIT.: Wetzlar u. Wethers, *Kirchenlexicon* s. v.; A. Hauch, *Realencyklopädie für protest. Theologie u. Kirche* s. v.; S. Urlic, *Izvori Divkovićevih priča*, *Nast. Vjesnik* XIX. (1911); F. Galine, *J. Habledić, T. Brezovački, S. Zagrebec*, *Prilozi za književnost...*, XV. (1935). V. S.

CEZIJ (caesium), Cs, alkalijska kovina at. tež. 132,91, koju su otkrili *Bunsen* i *Kirchhoff* (1860) spektralnom analizom u dürkheimskoj mineralnoj vodi i nazvali je cezijem po boji karakterističnih spektralnih crta (lat. caesius »sinji«). U prirodi ga u znatnijoj količini sadržava samo rijetki mineral pollux, cezijev-aluminijev silikat, kojega ima poglavito u Americi. C. je srebrnobilijeva kovina, sp. tež. 1,82, tališta 26,5°, vrelišta 670°. Najmekša je kovina. Na uzduhu se pokriva slojem oksida, u suhom kisiku se smjesta zapali, s vodom žestoko reagira uz pojavu plamena i daje cezijev hidroksid, najjaču poznatu bazu. S kiselinama daje soli, koje su sve topljive u vodi, osim kloroplatinata, fluorosilikata i fluoroborida. U svojim spojevima je redovito jednovaljan, ali s kisikom i halogenima daje također perokside i perhalogenide.

R. P.

CEZURA (lat. caesura »zasjek«) je odmor u stihu, uvjetovan tehnikom daha kod pjevanja ili govorenja (recitiranja) stiha. Kod pravilnih stihova cezura obično dijeli stih na dva podjednaka (simetrična) dijela: Oj junačka || zemljo mila! — Mrtav pade || Bogu dušu daje. No u stvari je bit cezure u dinamičnom misli, odn. pjesničkog izražaja, kako se vidi kod slobodnih stihova, na pr.

Lagunom lebdi mir,

Lagunom lebdi || sjajna mjesečina (Šenoa),

gdje prvi stih nema cezure, a u drugom riječi »sjajna mjesečina« kao govorna cjelina sugeriraju ljepotu pjesničke vizije. (→ Stih).

Lj. M.

CHABOD, Federico, * Aosta (Turin) 23. II. 1901, talijanski historičar, profesor povijesti na sveučilištu u Perugiji, a zatim u Milanu. Bavi se talijanskom povijesti Rinascenta i protureformacije; promatra je s političkog i s religioznog gledišta pokazujući oštromno shvaćanje razvoja misli i tadanjeg društvenog i vjerskog života. Urednik je revije *Popoli* i kolekcije *Biblioteca storica Sansoni*.

BIBL.: Glavna su mu djela: *Del Principe di N. Machiavelli* (1926); *Sulla composizione del Principe di N. Machiavelli* (u *Archivum Romanicum*, XI., 1927); *Il Rinascimento nelle recenti interpretazioni* (u *Bulletin of the International Committee of historical science*, 1933); *Giovanni Botero* (1934); *Lo stato di Milano nell'Impero di Carlo V* (1934); *Rinascimento* (članak u *Enciclopedia Italiana*, XXIX., 1936); *Per la storia religiosa dello Stato di Milano durante il dominio di Carlo V* (1938).

CHABRIER, Emmanuel, * Ambert (Puys de Dôme) 18. I. 1841, † Pariz 13. IX. 1894, francuski skladatelj. Kao izučeni pravnik postade činovnikom u ministarstvu unutarnjih poslova. No uza to je učio i glazbu (glasovir u E. Wolffa, kompoziciju u E. Semeta i A. Higuarda). Najprije je uspio s nekoliko opereta (*L'étoile*, *Une éducation manquée*), poslije je pisao i opere *Gwendoline* (Bruxelles 1886), *Le roi malgré lui* (Pariz 1887). Pisao je skladbe za glasovir. Poznata je njegova orkestralna rapsodija *España*. Bio je među prvim pobornicima Wagnerovih djela u Francuskoj.

CHABROL DE CROUSSOL, André-Jean, comte de, * Riom 16. XI. 1771, † Chabannes 7. VIII. 1836, francuski državnik. Do revolucije oratorijanac, za strahovlade bio je u zatvoru do 1795. Služi najprije kod Državnog Vijeća (Conseil d'État, 1803) i u drugim višim službama, a u kolovozu 1811 postaje generalnim intendantom ilirskih pokrajina, gdje je i ostao sve do odlaska Francuza 1813. Tu se odlikovao razboritošću i ispravnošću pokazujući najbolju volju za razvitak tih pokrajina (u Dalmaciju je na pr. uveo krumpir). Bio je privržen monarhiji, pa je 1814 imenovan državnim savjetnikom, zatim prefektom Rhône. Ovaj je položaj napustio povratkom Napoleonovim, ali ga je preuzeo poslije Waterlooa. Pokazao se okrutan prilikom ugušivanja narodnih nemira i urota. Marmont ga je mahnuo s toga mjesta 1817, ali je odmah bio postavljen državnim podtajnikom u ministarstvu unutarnjih poslova (1817—20). Ponovno je postao državni savjetnik, zastupnik, pair Francuske, ministar mornarice, pa i financija. Poslije srpanjske revolucije ostao je samo pair.

BIBL.: *Sur les événements de Lyon de juin 1817*, Pariz 1818.
LIT.: P. Pisani, *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Pariz 1893; M. Pivéc-Stelè, *La vie économique des provinces illyriennes (1809—1813)*, Pariz 1930.

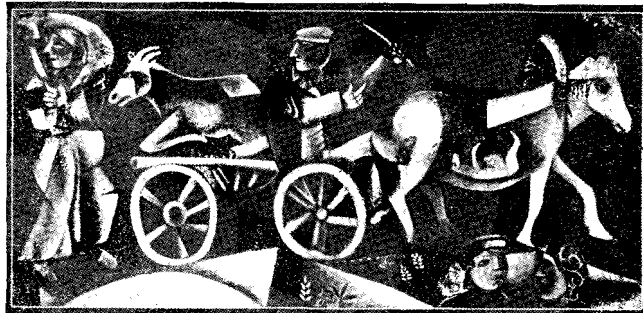
CHACO, 1. kraj u Južnoj Americi između rijeke Paragvaya i gorja Cordillera. → Gran Chaco. — 2. Teritorij na S Argentine, 98.238 km² i oko 50.000 stan., slabo poznat, pretežno stočarski i šumski kraj s početima ratarske kulture na rubovima (sladorna trska, pamuk, duhan), do nedavna samo plovidbom na rijekama Paraguay i Paraná spojen s vanjskim svijetom, a sada ima i dvije željezničke pruge do Buenos Airesa. U močvarnim nizinama su vrlo povoljni uvjeti za rižu, a stablo quebracho daje odlično sredstvo za ućinjavanje kože. Kolonizacijom i gradnjama diže se naglo vrijednost ovoga područja. Glavni je grad Resistencia blizu ušća rijeke Paraná. Sada ima 25.000 stan. — 3. Teritorij El Ch. u republici Boliviji, na granici republike Paraguay, koja traži za sebe jedan dio toga područja, 120.626 km² i do 20.000 stan., glavni grad Villa Montes (→ Bolivija). N. Ž.

CHACONNE (franc., tal. ciaconna), kao pasacaglia i c. je glazbena skladba, u kojoj se povrhu istog napjeva u $\frac{3}{4}$ mjeri, što ga izvodi basova dionica u polaganom tempu, i to po nekoliko puta, u ostalim dionicama razvijaju uvijek nove varijacije i melodijske zamisli. Takva tehnika skladanja kao da je nastala pod uplivom starijih vokalnih skladba, u kojima je tenorska dionica neprestano ponavljala istu odabranu melodiju (cantus firmus). Tehnika ponavljanja odabrane melodije (basso ostinato) upotrijebljena je osim u c-i i u fantazijama španjolskih skladatelja za lutnju. Najznamenitiji c-u napisao je J. S. Bach u svojoj Partiti u d-molu za solo violinu.

CHADDERTON → Oldham.

CHADWICK, James, * 20. X. 1891, engleski fizičar, istraživač atomskih jezgara. Otkrio je g. 1932 elementarnu česticu neutron. Zajedno s Goldhaberom pokazao je 1934, da se gama zrakama (iz elementa torija C²³²) mogu jezgre teškoga vodika razbiti u jezgru lakog vodika i neutron; bio je to prvi primjer t. zv. jezgrinog foto-pojava. Dobio je Nobelovu nagradu za fiziku za 1935. St. H.

CHAGALL, Marc, * Vitebsk 7. VII. 1887, ruski slikar. U Petrogradu bio mu je učitelj Lev Bakst. G. 1910 dolazi u Pariz, a 1914 priređuje u Berlinu svoju prvu izložbu. Od 1917 do 1922 živi u Rusiji, Vitebsku i Moskvi, a poslije u Parizu. G. 1931 putuje po Egiptu i Palestini. Poslije svog prvog, oporog i realističkog, razdoblja priklanja se simboličkom misticizmu (*Veliki porodaj*, *Mrtvac*), u Parizu podliježe kubizmu smjera Légerova (*Adam i Eva*, *Saint Fiacre*, *Pariz kroz prozor*), a poslije svog povratka u

MARC CHAGALL, Trgovci stokom

Rusiju (1917) radi pod utjecajem Matissea (*Rabin*). Djelovao je i kao scenograf za ruski balet i židovsko kazalište u Leningradu. Ch. je predstavnik krajnjeg lijevog krila ekspresionizma, koje »vidljivi vanjski svijet prikazuje samo kao simbol jednog 'metafizičkog' svijeta nastojeći razriješiti njegove prirodne veze«.

LIT.: Th. Däubler, *Ch.* (Jahrbuch der jungen Kunst), Leipzig 1920; Efron-Tugendhold, *Die Kunst Marc Chagalls*, Potsdam 1921. A. Sch.

CHAGRIN → Koža.

CHAHAR (čit. Čahar), kineska pokrajina u Unutrašnjoj Mongoliji sa 263.000 km² i 2.166.000 stan. Organizirana je 1928 zajedno s ostale tri pokrajine Unutrašnje Mongolije. Veći dio pokrajine je visoravan oko 1000 m visoka, koja se postepeno diže prema Velikom Kthinganu, duž kojega se proteže granica prema Jeholu, koji danas pripada Mandžuriji. Na visoravni se dižu niske grbine, a prostrane površine pokriva bazaltni pokrov. Gotovo cijela pokrajina je puštinja i travna stepa, gdje žive nomadski Mongoli, a samo na jugu ima bolje navodnjenih površina, gdje se u posljednje doba koloniziraju kineski ratari. Glavni gradom je proglašen Chang-chia-kaw (Kalgan), stari kineski grad na granici Mongolije.

CHAIZE (Chaise), François d'Aix de la, * Aix en Forez (dép. Loire) 25. VIII. 1624, isusovac (od 1649). Bio je ispo-vjednik Luja XIV., kojem je uskraćivao odrešenje, dok kralj nije raskinuo preljubne veze. Najviše po njegovu savjetu Luj se vjenčao s gospodom de Maintenon. Kao protivnik galikanskih članaka pristajao je uz kralja u sporu oko regalijâ, što su mu mnogi zamjeravali, a osobito papa Inocencije XI. Inače je bio mnogo nepravedno napadan. Vilu, koju su isusovci posjedovali kraj Pariza već 1624, a u kojoj je on dugi niz godina stanovao, puk je prozvao po njemu, pa je njegovo ime 1804 prešlo na poznato groblje »Père la Chaise«.

CHALANDON, Ferdinand, * Lyon 10. II. 1875, † Lausanne 31. X. 1921, francuski povjesničar. G. 1899 postao je članom École de Rome. Svoja proučavanja talijanske povijesti u srednjem vijeku iznio je u opširnom prikazu normanske vladavine pod naslovom *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, 2 sv., Pariz 1907. S područja bizantske povijesti dao je radove o dinastiji Komnena (*Essai sur le règne d'Alexis I Comnène*, Pariz 1900, i *Les Comnènes II: Jean Comnène et Manuel Comnène*, Pariz 1912).

CHALAZION (grč. χάλαια »tuča«) ili tvrđi ječmenac predstavlja okruglu, tvrdu tvorbu različite veličine, koja se nalazi na tarsusu oka, te izbočuje nutarnju i vanjsku stijenku vjeđe. Ch. nastaje zbog kroničnog oboljenja Meibomovih žlijezda, te se sastoji iz granulacionog tkiva. Maleni čr. liječe se vrućim oblozima i lijekovima, a veće treba operativno odstraniti.

CHALCONDYLES → Halkondil.

CHALES (Deschales), Claude François Milliet de, * Chambéry 1621, † Turin 23. III. 1678, franc. isusovac (od 1636). Istaknuo se kao matematičar. Luj XIV. imenovao ga je profesorom hidrografije u Marseilleu. Za školsku

porabu izdao je *Euclidis Elementorum libri 8* (Lyon 1660), isto, preuđešeno, na franc. jeziku (1672 i poslije), *L'art de naviguer* (Pariz 1676), *L'art de fortifier, de défendre, d'attaquer des places* (Pariz 1677). Najveće mu je djelo *Cursus seu mundus mathematicus* (3 sv., Lyon 1674/75, 2. izd. u 4 sv. Lyon 1680). M. V.

CHALKOPYRIT → Bakrena pakovina.

CHALKOSIN → Bakreni sjajnik.

CHALKOTRICHIT → Bakrena crvena ruda.

CHALLENGER, korveta engleske mornarice od 2306 tona déplacement, građena 1859 u Kentu, od drva, s tri jarbola i sa strojem od 1234 KS. Izvršila je ekspediciju od 1872 do 1876 pod zapovjedništvom Sir Georgea Naresa i pod znanstvenim vodstvom Sir Wyvillea Thompsona. Osim sakupljanja hidrografskih, zemaljsko-magnetičkih i geoloških otkrića obogatila je ekspedicija i biologiju na temelju otkrića u pojedinim oceanima, koje je taj brod preplavio na svome putovanju oko svijeta u dužini preko 70.000 morskih milja. Gotovo čitavo stoljeće bile su studije toga naučnoga putovanja osnovica za dalje proučavanje morskih struja i dubina, koje su bile izmjerene u 255 serija. A. P.

CHALON-SUR-SAÔNE, grad na desnoj obali prednje Saône, u nekadašnjoj pokrajini Burgundiji, département Saône-et-Loire. Grad je važno prometno čvorište, u kome se križa više putova i željeznica, a Canal du Centre sastaje s rijekom Saône. Važno je tržište žita i vina, a zastupane su i neke grane veleobrtu, osobito brodogradnja. Ima 33.201 stan. (1936). Zbog povoljnog položaja ovdje je postojalo naselje od najstarijih vremena, tu je bio heduanski Cabillonum. Od sredovječnog grada očuvali su se dijelovi zidina, a od umjetničkih spomenika ističe se katedrala sv. Vincenca (iz 13. st.). J. R.-č.

CHALONS-SUR-MARNE, grad u sjeveroistočnoj Francuskoj, glavno mjesto dép. Marne, prometna raskrsnica, koje se dodiruje i kanal Marne-Rajna. Središte je proizvodnje i trgovine šampanjcem, a ima dosta razvijen i drugi veleobrt, u prvom redu tkalački. Sjedište je upravnih vlasti i biskupije. Među umjetničkim spomenicima ističe se osim stolne crkve sv. Stjepana (iz 13. st.) još nekoliko crkava. Grad ima 35.530 stan. (1936). Na mjestu današnjeg grada postojalo je u starom vijeku naselje Catalaunum. Kako leži na važnom putu, koji od I vodi prema središtu Francuske, imalo je mjesto uvijek veliko vojničko značenje. Južno od grada su Katalaunska polja, gdje je 451 poražen Atila. Napoleon III. uređio je 1856 24 km sjeveroistočno od grada prostrani (124 km²) vojnički logor, koji je 1870 i u prošlom svjetskom ratu bio važno sabiralište. Sam grad je u prvom svjetskom ratu teško stradao. J. R.-č.

CHALOUPEK, Josef, * Král. Pole kod Brna 6. V. 1898. † Brno 1930, češki lirski pjesnik. Ch. se ne snalazi u svijetu, osjeća se tuđincem, pun je nesigurnosti. Nezadovoljan sa samim sobom i svojom okolinom svršava život samoubojstvom. Izdao je ove zbirke pjesama: *Vzplanuti* (1920), *Před vítězstvím* (1922), *Kamarád mrtvých* (1922), *Hlas a mlčení* (1923) i *Tvůj bližní* (1927). U drugoj i petoj zbirci pjesama ističe se snažna socijalna nota. Lj. J.-e.

CHALUBINSKI, Tytus, * Radom 29. XII. 1820, † Zakopane 4. XI. 1889, najslavniji poljski liječnik 19. st. Učio je u Vilnu i Dorpatu, gdje je svršio filozofiju, a medicinu u Würzburgu. Bavio se naročito botanikom. Stalno se nastanio u Varšavi 1845 kao liječnik, potajno sudjelovao u madžarskom ustanku 1848. Bavio se kemijom i mineralogijom, bio profesor patologije i terapije na varšavskoj medicinsko-kirurškoj akademiji i kasnijoj varšavskoj Visokoj školi od 1862 do 1869, kad je pretvorena u rusko sveučilište. Osnovno mu je djelo o profilaktici *Metoda wynajdowania wskazań lekarskich* (1874). Pokrenuo je uspješnu akciju, da se stvori ljetovalište i lječilište za tuberkulozne u Zakopanom, tada zabitnom selu u poljskim Tatrama. O tatranskim mahovinama napisao je latinskim jezikom djelo *Grimmicæ Tatrenses*. Sabirao je etnografsku građu, radio oko stvaranja tatranskoga stila, muzeja, rezbarske škole, obrazovanja planinskih vodiča i t. d. J. B.-č.

CHALUPA, I. Dalibor, * Letovice (Moravska) 27. I. 1900, češki lirski pjesnik. Stihovi prve zbirke pjesama *Brázda v duši* (1920) odlikuju se nježnošću, osjećajnošću i tihim bolom. Poslije te zbirke priklonio se socijalnoj poeziji, kojom protestira protiv društvenih nepravda. S ljubavlju i smislom za formu prišao je naskoro k novom češkom pjesničkom pravcu, k poetizmu, čistoj lirici, kojoj

su program formulirali K. Teige i V. Nezval. *Duhové poledníky* sadržavaju ovakvu liriku, kojom je pjesnik do tjerao svoj pjesnički izražaj.

2. František, * Vel. Králice 30. XII. 1857, † Prag 1. I. 1890, češki književnik, lirski i epski pjesnik češkog realizma. Lirske pjesme, koje pjevaju o jadima njegova ponosnog srca, nije sakupio u zbirku. U epskim pjesmama obrađuje junačke rodoljubne motive iz češke i ruske povijesti (*Záviš*, 1883; *Zpěvy bohatýrské*, 1889). Volio je rusku liriku, pa je spremio Česima dva izbora ruske lirike: zbirku *Niva* (1884) i *Kvítí z ruských luhů* (1884). Težak život naroda u njegovu rodnom kraju, u Uhlířskim Janovicama, potakao ga je, da napiše knjigu slika iz seoskog života: *Naše ves jindy a dnes* (1886). Bio je urednik književnog časopisa »Ruch«. Lj. J.-e.

CHALUPKA, I. Ján, * Horná Mičiná 28. X. 1791, † Brezno 15. VII. 1871, prvi istaknutiji slovački dramski pisac iz predromantičkog doba. Potječe iz porodice, koja je dala cijeli niz kulturnih pregalaca. Bio je evangelički župnik kao i njegov otac Adam. Pisao je šaljive glume, lakrdije i komedije dokazavši velik dar za humor i satiru. Njegova komedija *Kocourkovo* (1830) bila je najpopularnija gluma u preporodno doba slovačkog naroda te se i sada češće izvodi i u Slovačkom narodnom kazalištu. Iza te glume napisao je još komedije i lakrdije *Všecko naopak* (1832), *Stará láska se přece dočekala* (1833), *Čtyri svadby na jednom pohřebě v Kocourkově* (1837), *Fuk i Huk* (1862), *Juvelir* (1868) i t. d. Te je glume pisao po uzoru bečkih lakrdija i pod utjecajem njemačke pseudoklasičke satire. Radnja je skromna, ali je dijalog živ i duhovit, tipovi su mu uspješno karikirani. Ch. je isprva pisao češki, dok nije 1847 i od evangelika i od katolika prihvaćena reforma Ljudevita Štúra, kojom je srednje slovačko narječje prihvaćeno za jedinstveni slovački književni jezik.

LIT.: Svetozár Hurban Vajanský, *Slovenski spisovatelia*, Turč. Sv. Martin 1937; Wladyslaw Bobek, *Prehľadné dejiny slovenskej literatúry*, Bratislava 1939; Andrej Mráz, *Z minulosti slovenského divadelníctva a dramatickej literatúry*, Slovák 24, Bratislava 1942.

2. Samo (Samuel), * Horná Lehota 27. II. 1812, † Horná Lehota 19. V. 1883, brat Jána Ch., slovački romantički pjesnik, evangelički župnik. Kao dobrovoljac pošao je 1830 u Poljsku, da sudjeluje u ustanku protiv Rusije, ali je došao prekasno, kad su Poljaci već bili pobijedeni. Kao dak bio je 1830-31 među osnivačima đačkoga književnog društva u Bratislavi, u kojem su se stvarali temelji za slovački narodni preporod. Pjesme je počeo pjevati pod utjecajem Jána Kollára, ali se brzo priklonio slovačkom pučkom pjesništvu. Ch. je bio jedan od pokretača sadašnjega slovačkog književnog jezika. On je svojim baladama i romančama, kojima je uzimao građu iz slovačke prošlosti, stvorio u slovačkom pjesništvu tip povjestica (spevy historické). U pjesmi *Junák* opjevao je slovačkoga pučkog junaka Janošika. To mu je najznačajnija pjesma, premda mu je slavu najviše raznijela povjestica *Ubij gal (Mor hol)*, u kojoj je opjevao borbu Limiganata, davnih stanovnika Slovačke, protiv Rimljana, koji su ih 359 nakon junačke borbe kod Petrovaradina sve do jednoga zatrli. Pod dojmom te pjesme prije prošloga svjetskog rata stvorilo se tajno rodoljubno društvo slovačke mladeži, kojega su se članovi prozvali »morhisti«. Snažna je rodoljubna žica u njegovim pjesmama, koje su se dobrim dijelom tako raširile u narodu, kao da su narodne.

LIT.: Jaroslav Vlček, *Slovensku*, Turč. Sv. Martin 1932; Svetozár Hurban Vajanský, *Slovenski spisovatelia*, Turč. Sv. Martin 1937; W. Bobek, *Prehľadné dejiny slovenskej literatúry*, Bratislava 1939. J. A.-č.

CHAMAECYPARIS → Pačempres.

CHAMBERLAIN, I. Arthur Neville, * Birmingham 18. II. 1869, † Odham (Hampshire) 9. XI. 1940, engleski državnik. Sin Josepha Chamberlaina. Bio je odgojen u Birminghamu. Radio je u obrtu šarafa do god. 1911, kad je ušao u gradsko zastupstvo, a 1915 postao gradski načelnik Birminghama. Osobitu je pažnju posvetio stambenim pitanjima, a tada stečeno iskustvo kasnije uspješno primjenjivao. G. 1918 ušao je u parlamenat kao član konzervativne stranke, 1922 postao Postmaster-General (glavni ravnatelj pošta), a 1923 ministar zdravstva. Odlučno se zauzeo za pročišćenje nezdravih i prenatranih sirotinjskih stanova. Zakon o nastambama (Housing Acts) usko je skopčan s njegovim djelovanjem. G. 1923/4 bijaše ministar riznice, ali se doskora vratio ministarstvu zdravstva i nastavi započeto djelo oko uređenja stambenoga pitanja. G. 1931 opet postade ministar riznice. Tada je upotpunio zakon o procjeni

ARTHUR NEVILLE
CHAMBERLAIN

2. **Sir Austen**, * Birmingham 10. X. 1863, † 1937, engleski državnik. Nastariji sin Josepha Ch-a. Odgojen u Trinity College u Cambridgeu, državne je znanosti učio djelomično na sveučilištima u Njemačkoj. Neko je doba proveo u upravnoj službi, a 1892 omogućio mu očevo položaj ulazak u parlament. Kao liberalni unionistički kandidat pridružio se onima, koji su u irskom pitanju surađivali s konzervativcima. G. 1895—1900 bijaše Civil Lord admiraliteta, 1900—02 državni tajnik riznice, 1902—03 Postmaster General (glavni ravnatelj pošta), 1903—06 ministar financija. Odstupi s konzervativnim kabinetskom, a u opoziciji sudjelovao u pokretu svoga oca za zaštitne carine. G. 1913 postade predsjednik odbora za financije i kolanje novca u Indiji, a 1915 stupi u koalicioni kabinet kao državni tajnik za Indiju. Odstupi 1917 zbog oštrog kritike u pitanju vođenja mezopotamskog rata. G. 1918 bi pozvan kao ministar bez lisnice u ratni kabinet. Nakon svjetskog rata postade ministar riznice u kabinetu Lloyd Georgea na mjestu Bonara Lawa, a 1920 izabraše ga unionisti vođom stranke u Donjoj kući nakon odstupanja Bonara Lawa. Za političke krize 1922 nalazio se među konzervativcima, koji osuđivahu raspad koalicije. Odstupi s toga položaja, a vrati se u vladu s nastupom konzervativnog kabineta Baldwina kao državni tajnik za vanjske poslove (1924—29). Na glasu su njegove izjave u vijeću Lige naroda od 12. III. 1925 i u Donjoj kući od 24. III. 1925 u pitanju o mirnom rješenju međunarodnih sporova, pošto konzervativna stranka bijaše zabacila ženevski protokol, izrađen u jesen 1924 uz sudjelovanje Macdonalda. Ch. je živo surađivao u teškim pregovorima, koji su doveli do ugovora u Locarnu (1925) i stupanju Njemačke u Ligu naroda (1926). Radi bolesti prepustio je 1928 vodstvo vanjskih posala lordu Cushendunu, ali je doskora opet živo sudjelovao u vijeću Lige naroda. Zamjeravalo mu se, što nije ostvario zamišljeni pomorski sporazum između Engleske, USA i Japana kao ni mogućnost izmjene dobara sa sovjetskom Rusijom. Pod naslovom *Peace in Our Time* (1928) izdao je neke svoje govore o vanjskoj politici. Dobio je 1926 s Briandom, Stresmannom i Dawesom Nobelovu nagradu. J. N.

3. **Houston Steward**, * Portsmouth 9. IX. 1855, † Bayreuth 9. I. 1927, njemački književnik, po podrijetlu Englez. Učio prirodne nauke na engleskim i švicarskim sveučilištima. Nakon brojnih putovanja, naročito po Istoku, počeo se baviti filozofskim, umjetničkim i glazbenim studijama. Živio u Dresdenu i naročito Bayreuthu. Godine 1899—1901 izdaje svoje glavno djelo *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*, koje je doživjelo niz izdanja. U djelu je izložio značenje rase, naročito germanske (nordijske) rase za kulturu nastavljajući razlaganja Gobinea. Smatra se jednim od preteča nacionalsocijalističkog shvaćanja o svijetu. Napisao je i zapažena djela o Goetheu (1912) i Kantu (1903), a naročito o Wagneru (1896), čiji je bio veliki poštivalac i čija je kćerka bila njegova žena. Auto-biografsko je djelo: *Lebenswege meines Denkens* (1919).

BIBL.: *Gesammelte Hauptwerke* u 9 sv., München 1923.

LIT.: Rosenberg, H. S. Ch. als Verkünder und Begründer einer deutschen Zukunft, München 1927; A. Wanzelow, Das Werk H. St. Ch's, München 1927. M. K. N.

4. **Joseph**, * London 8. VII. 1836, † dvorac Highbury kod Birminghama 2. VII. 1914, engleski državnik. Iza dovršenih nauka u University College u Londonu posveti

se trgovini. G. 1869 bi izabran gradskim zastupnikom u Birminghamu te se zalagao za široke municipalne reforme. G. 1874—76 bio je i načelnik Birminghama. G. 1876 dođe u parlament i doskora postade jedan od vođa radikalne stranke. U drugom ministarstvu Gladstonea bio je 1880 do 1885 ministar trgovine. Tada je dao provesti znatne reforme u trgovačkom zakonodavstvu. U kolonijalnim i vanjsko-političkim pitanjima bio je potpuni radikal; zagovarao sporazum s Burima i opirao se zaposjednuću Egipta. Zbog razilaženja u pitanjima Home-Rulea za Irsku odvoji se od Gladstonea i postade vođom liberalnih unionista, koji su srušili Gladstonea i podupirali konzerv. vladu Salisburija. Konzervativci prihvatise socijalne i gospodarske namjere Ch-a kao svoje, a sam Ch. stupi 1895 u treći kabinet Salisburija kao ministar kolonija i u njemu dođe odmah do znatna utjecaja. Njegova je politika išla za što užim vezama između Velike Britanije i dominiona u obliku imperijalne federacije. Pothvati za ostvarenje južnoafričke unije pod britanskom vlašću izazvaše sukob s Transvaalom i rat 1899—1900. Nakon pobjede nad Burima i odstupanja lorda Salisburija Ch. ostade u ministarstvu Balfoura, krene u južnu Afriku i pridonese mnogo englesko-burskom izmirenju. Da bi se što više učvrstila veza između matice zemlje i kolonija, zalagao se 1903 za zaštitne carine, u čemu je naišao na odobrenje ne samo konzervativaca i

liberalnih unionista, nego i najodličnijih ekonomista. Svoju je osnovu opširno obrazložio u govoru pred svojim izbornicima u Birminghamu i odlučno se založio za tada osnovani Tariff Reform League. Nesređeno držanje Balfoura u tom pitanju dade povod odstupu liberalnih ministara Ritchiea i lorda Georga Hamiltona pa i samoga Ch-a 18. IX. 1903. Za smjer svoje dosadašnje politike započeo Ch. veliku propagandu u Glasgouu i drugdje, ali mogućnost porasta cijena izazva opreku na strani konzervativaca i liberalaca. Izbori 1906 dovedoše do poraza unionističke stranke, dobrim dijelom u vezi s politikom zaštitnih carina. Ch. ostade i dalje članom parlamenta, ali je zbog bolesti malo sudjelovao u političkom životu. Njegova je glavna zasluga, što je u engleskom narodu poraslo značenje ideje imperija i što su ojačale veze između Velike Britanije i njezinih dominiona.

JOSEPH CHAMBERLAIN

LIT.: N. M. Murell Marris, J. Ch. *The Man and the Statesman*, 1900; S. H. Jeyes, M. Ch. *his Life and Political Career*, 1904; A. Mackintosh, J. Ch. *an Honest Biography*, 1906; L. J. Garvin, *Life of Joseph Chamberlain*, New York 1932—34. J. N.

CHAMBERS, Sir William, * Stockholm 1726, † London 8. III. 1796, engleski arhitekt. Još mlad putovao je po Kini i Indiji. Poslije je učio u Italiji i Parizu, gdje mu je bio učitelj Clérissimeau. Glavno je njegovo djelo *Somerset House* u Londonu (1775—86). Izveo je važnije javne građevine u Woodstocku, Worcesteru, Edinburghu i Dublinu, pa niz posebničkih dvoraca. Gradio je mostove i uređivao vrtove. Povodio se za Palladijem. U nacrtima za pokušstvo poslužio se kineskim motivima.

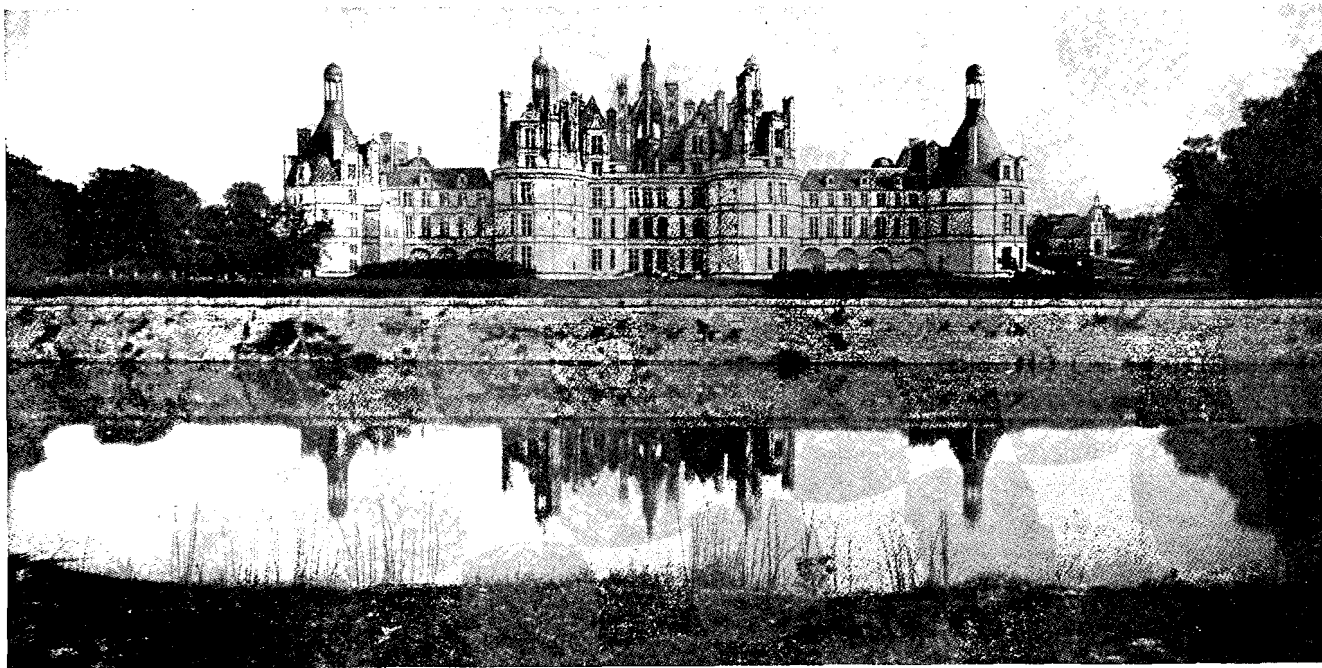
BIBL.: *Some Account of the Ruins at Mavalipuram*, London s. a.; *Designs for Chinese Buildings*, London 1757; *Dissertation of Oriental Gardening*, London 1772; *Treatise on Civil Architecture*, London 1759.

LIT.: J. Mac L. Ross, W. Ch. *Life, Work and Influence*, London 1901; A. Trystan Edwards, W. Ch. (Masters of Architecture Series), London 1924. A. Sch.

CHAMBERY, glavni grad departementa Savoje u jugoistočnoj Francuskoj, smješten u kotlini između jezera Lac du Bourget i plovne rijeke Isère, 270 m nad morem, na raskršću željeznica, ima (1936) 28.073 stan. Ch. bijaše od 13. do 16. st. glavni grad kneževine Savoje, a pod francusku vlast je došao 1860. Sjedište je nadbiskupije i prizivnoga sudišta. U veleobrtu se ističe proizvodnja svilenih čarapa, rukavica i papira. U okolici je napredno vinogradarstvo i rudnik kamenog ugljena. N. Ž.

CHAMBESI → Luapula.

CHAMBONNIÈRES, Jacques, upravo J. Champion de, * Pariz oko 1600, † Pariz 1672, francuski virtuoz na clave-

DVORAC CHAMBORD
(La France, Géographie illustrée, I.)

cinu i skladatelj. Bio je prvi komorni clavecinist na dvoru Luja XIV. i učitelj znamenitih francuskih starijih cembalista Couperina, d'Angleberta i Le Bèguea. Još za života izdao je dvije knjige *Pièces de clavessin*. Skupna djela za glasovir izdao je Quittard g. 1911.

LIT.: H. Quittard, *Ch.*, Revue internationale de Musique, 1898, B. 5.

CHAMBORD, selo u départementu Loire-et-Cher u Francuskoj. Tu se nalazi, 14 km od grada Bloisa, znamenita šuma (Forêt de Ch.), poznata već od 10. st. i u njoj dvorac Ch., koji je sagradio Franjo I. Gradnja je započela 1519, navodno uz suradnju Leonarda da Vinci. Kao graditelji poznati su Sourdeau, Pierre Nepveu-Trinqueau i Jacques Coqueau. Opći oblik dvora je renesansni sa snažnim kulama, ali je današnji izgled, osobito krovšta, dobio Ch. nadogradnjom mansarda i dimnjaka, osobito nad srednjim dijelom pročelja, koje je izradio Mansard za vlade Luja XIV. Dvorac Ch. bio je boravište francuskih kraljeva. Napoleon ga je poklonio maršalu Berthieru, a za restauracije kupljen je kao dar za vojvodu od Bordeauxa (kasnije grofa od Ch-a).

CHAMBORD, Henri Charles de Bourbon, * Pariz 29. IX. 1820, † Frohsdorf kraj Bečkog Novog Mjesta 24. VIII. 1883, posmrće vojvode od Berrya i unuk kralja Karla X., posljednji odvjetak starije grane Bourbonaca. Obdaren od legitimista gosposhtijom Chambord prozvao se kasnije grofom od Ch-a. Poslije pada Bourbonaca 1830 napustio je Francusku i postao 1836 vođom legitimista, uzevši kao pretendent na prijestolje ime Henrika V. Kad su 1873 izgledi za njegov dolazak na prijestolje bili najpovoljniji, odbio je ponudu ujedinjenih monarhista, da prizna narodnu trobojnicu, i tako nehotice omogućio opstanak »trećoj republici« u Francuskoj.

CHAMBRE (franc. »soba« od lat. camera). Osim prvobitnog značenja znači ch. u Francuskoj još sud, parlamenat i druge neke ustanove.

Ch. ardente (»gorući sud«), izuzetni sud za suđenje političkih zločina u 16. i 17. st. Zvao se »gorući« zato, što je većinom osuđivao na smrt na lomači, a drugi drže, da se tako zvao, jer je soba bila presvučena crnim suknom i osvijetljena brojnim zubljamama. — **Ch. de pairs** od 1814—48 bila je kuća plemića, gornja kuća, dok je **Ch. de députés** zastupnička kuća. — **Ch. introuvable**, komora, koju nije tako lako naći; tako je Luj XVIII. nazvao ultraroyalističku zastupničku kuću, koja je zasjedala od 7. X. 1815 do 5. IX. 1816.

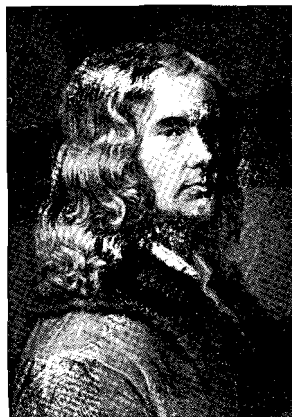
CHAMFORT, Sébastien Nicolas Roch, * Clermont 6. IV. 1741, † Pariz 13. IV. 1794, francuski pisac i moralist. Unatoč svom skromnom podrijetlu (bio je dijete nepoznata oca) umio je prokrciti sebi put u otmjeno društvo zahvaljujući ugodnoj vanjštini, duhovitosti i blistavoj konver-

zaciji. Da bi imao od čega živjeti, surađivao je u jednom francuskom rječniku i natjecao se za nagrade pojedinih akademija. Nagrađen je za *Épître d'un père à son fils sur la naissance de son petit-fils* te za svoje pohvale Molièrea (1760) i La Fontainea (1774), koje se izdižu nad prosjek akademskih radova te pokazuju njegovu kritičku i moralizatorsku darovitost. Okušao se i kao kazališni pisac, ali bez velikog uspjeha. Poznate su njegove komedije *La jeune Indienne* (1764), *Le marchand de Smyrne* (1770) i tragedija *Mustapha et Zéangir* (1776). G. 1781 bude izabran u Francusku akademiju. Uživao je zaštitu i potporu visokih dostojanstvenika, ali je ipak mrzio društveni poredak, koji ga je obasipao darovima, pa je bio jedan od najvatrenijih teoretičara Revolucije. G. 1791 zatražio je, da se ukinu akademije. Postao je međutim sumnjiv, pa bude zatvoren i opet pušten; bojeći se ponovnog uhićenja pokušao je samoubojstvo; bio se gotovo već oporavio, ali ga u tom stigne smrt od bolesti mjehura. Svoju slavu duguje posmrtnim djelima *Maximes* i *Anecdotes*, koje je sakupio Ginguené. Jasnim i ostrim stilom Ch. izražuje svoj potpuno pesimistički nazor o svijetu, koji je snažno utjecao na Schopenhauera, no kojemu je dubina katkad prekrivena blistavom duhovitošću.

BIBL.: *Oeuvres*, recueillies par Ginguené, 4 sv., Pariz 1795; *Oeuvres*, publiées avec une notice par R. P. Auguis, 5 sv., Pariz 1814—25; *Les plus belles pages*, avec notice par R. de Gourmont, Pariz 1905.

LIT.: M. Pellisson, C., *étude sur sa vie, son caractère, ses écrits*, Pariz 1895.

CHAMISSO, Adelbert, von, * zamak Boncourt (Cham-pagne) 30. I. 1781, † Berlin 21. VIII. 1838, njemački pjesnik i prirodoslovac. Za franc. revolucije prebjegao s roditeljima u Njemačku, postao pažem pruske kraljice u Berlinu, 1801—07 pruski časnik, ali istupi iz vojske, da se ne bori protiv Francuske. Izučava filozofiju i botaniku na sveučilištu u Berlinu. Za njemačkih oslobodilačkih ratova protiv Napoleona teško osjeća, da nema zavičaja, te 1814 napiše fantastičnu priču, punu realističkih opažanja, *Peter Schlemihls wundersame Geschichte*. Tim djelom izide na svjetski glas. G. 1815—18 oplovi svijet na ruskom ratnom brodu »Rurik« kao član znanstvene ekspedicije i napiše *Reise um*

ADELBERT v. CHAMISSO

die Welt, jedan od najvrednijih putopisa svjetske književnosti. Sada postaje čuvar kralj. herbarija i kustos botaničkog vrta u Berlinu. Pjevao je balade i romance te izdao zbirku lirskih pjesama *Frauenliebe und -leben*, koju je uglazbio Schumann. Originalno je obradio ep sredovj. pjesnika Hartmanna v. Aue: *Der arme Heinrich* i odlomak sredovj. romana o *Aleksandru Velikom*.

BIBL.: Djela izdao Walzel 1892; Tardel 1907; Peter Schlemihl, s drvorezima od Menzela, izd. 1921; Du Bois-Reymond, A. v. Ch. als Naturforscher, 1889. G. S.

Ch. je prvi utvrdio izmjenu pokoljenja (metagenezu), i to kod salpa (v.), t. j. utvrdio je, da na velikim pojedinačnim oblicima nastaju pupanjem (nespolnim putem) u lancima povezane spolne salpe, a iz njihovih oplodjenih jaja opet pojedinačni oblici, pa tako jednoj vrsti salpe pripadaju dva oblika pokoljenja, nesporno i spolno.

K. B.

CHAMOIS, 1. semišovanjem činjena koža od divokože (→ koža); 2. prirodna žuta do žuto-crvena boja nekih vrsta pamuka (kineskog i istočno-indijskog). Kod drugih vrsta pamuka, koji nemaju tu prirodnu boju, nastoje ju postići močenjem pamuka u rastopinama gvozdene galice i sode, pa zatim oksidacijom na zraku. J. R.-ić.

CHAMONIX, službeno **Chamonix-Mont-Blanc**, glasovito središte za ljetovanje i zimske sportove u francuskim Alpama. Mjesto leži na visini od 1035 m u osamljenoj i do polovice 18. st. nepoznatoj dolini Ch-a (Val de Chamonix), koja se u pravcu *SI-JZ* pruža sjeverozapadnim podnožjem planinske skupine Mont Blanc. Proširena velikim diluvijalnim ledenjakom dolina je veoma duboka, duga 24 km, a široka prosječno 3 km; njom protječe Arva, što se probija uzanom i neprohodnom sutjeskom na Z i utječe kod grada Ženeve u Rhônu. Posjetioци uživaju u veličanstvenim vidicima na najviše i surove alpinske vrhove i prostrane ledenjake. Dobre prometne veze i izrada nekoliko žičanih željeznica učinile su Ch. jednim od najpoznatijih i najomiljenijih ljetovališta (godišnje preko 150.000 posjetilaca). Stalnih stanovnika ima Ch. samo 1.367 (1931). J. R.-ić.

CHAMPAGNE, povijesna pokrajina u istočnoj Francuskoj, koja je danas razdijeljena na više départemenata: cijeli Marne i veći dio departementa Ardennes et Aube i manji dijelovi susjednih departemenata. Ch. je vrlo karakteristična po odlikama svog zemljišta; u obliku prstenova redaju se od *I* prema *Z* mlađa zemljišta preko starijih. Najveći i središnji dio sastavljen je od krednih slojeva, koji se na *I* naslanjaju na jurske, a na *Z* poniru pod tercijarne naslage pariskog basena. Središnji dio »Champagne pouilleuse« suh je i dosta neplodan kraj, koji se lagano spušta od *I* prema *Z*. Na *I* se ova zaravan strmo spušta u niže i vlažno zemljište, »Champagne humide«, gdje su ogoljene nepropustljive naslage donje krede. Na *Z* mlađe tercijarne naslage počinju nizom brežulja-

BERBA GROŽDA U CHAMPAGNI

ka, a na njihovu podnožju opet je vlažno zemljište. Klimatski Ch. čini prijelaz između kontinentalnih krajeva na *I* i atlantskih na *Z*, odlikuje se vrlo toplim ljetima i blagim jesenima, a to je od velike gospodarske važnosti. Srednja suha Ch. bila je nekoć stočarski kraj; u njoj su se gajile ovce, koje su davale vunu razvijenom tkalačkom obrtu u Reimsu i Épernay. Danas je većim dijelom zasađena borovim šumama. Niska i vlažna Ch. je naseljenija i ima dosta razvijenu kulturu žita i različenog povrća. Vinogradarstvo je glavna grana u gospodarstvu Ch-e; poglavito je razvijeno na brežuljcima, kojima na *Z* počinju tercijarne naslage. Krajem 17. st. uvidjeli su odlike tamošnjih vina i počeli ih pripremati kao u cijelom svijetu poznata pjenušava vina »šampanjac« (→ Vina). Preradba ovih vina s vremenom se sve više razvijala, te su zbog visokih cijena i velike potražnje postala glavni izvor bogatstva pokrajine. Prostrani podrumi u vapnenačkim naslagama vrlo su pogodni za obradbu i smještaj vina. Reims, Épernay i Châlons-sur-Marne glavna su središta proizvodnje i trgovine šampanjcem. Iz pješčanika u sjevernom dijelu pokrajine dobiva se željezo, koje je dalo uvjete za razvoj metalnog veleobrtu. Glavni središnji dio zbog svog sastava suh je i lako prohodan kraj. Tuda su prolazili i prolaze važni putevi, na kojima su se odigrali veliki povijesni događaji. J. R.-ić.

Povijest. Ch-u su prvobitno naselila plemena srodna Keltima, a za Cezara postala je dijelom rimske Galije. Pod vlašću Franaka bila je 570—714 samostalna vojvodina, zatim nasljedna grofovija, koja je 943 prešla u posjed roda Vermandois, a oko 1020 kuće Blois. Grof Thibaut IV. (1201 do 1254), jedan od najznatnijih trubadura (odatle mu i pridjevak *le Chansonnier*), baštini je 1234 kraljevstvo Navarru, a 1239—40 poveo križarsku vojnu u Sv. Zemlju. Ch. je tada na vrhuncu svoga gospodarskog razvoja: sa svoja četiri velika sajma, koji su preuređeni u 2. polovici 12. st., glavno je središte evropske trgovine do 14. st. Premda se Ivana, unuka Thibauta IV., udala 1284 za Filipa Lijepoga, od 1285 franc. kralja, Ch. je zadržala samostalnost i tek se 1361 spojila najzad s krunom. Ch. je bila često poprište velikih i odlučnih ratnih sudara. G 451 razbio je na Katalanskim poljima rimski vojvoda Aecije kralja Atilu; za revolucije 1792 prodrle su u Ch-u pruske čete, ali su se poslije neuspjeha kod Valmy morale opet povući; 1814 pobijedio je Napoleon u Ch-i Blüchera, a za svjetskog rata 1914—18 vodile su se u njoj četiri dugotrajne bitke, od kojih je posljednja završila u studenom 1918.

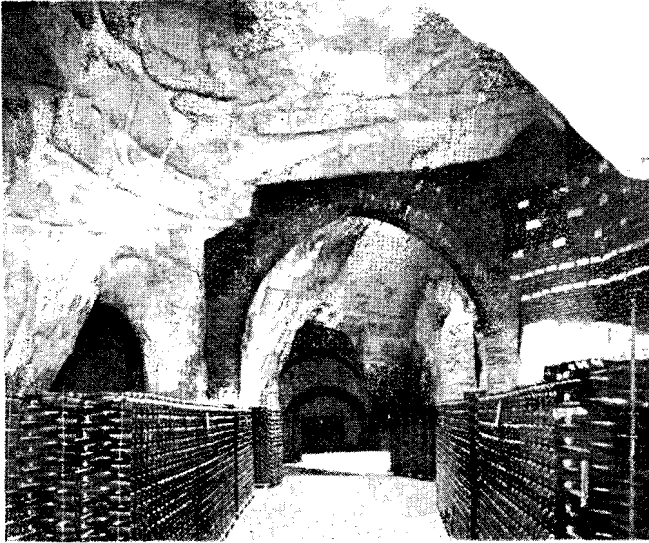
LIT.: H. d'Arbois de Joubainville, *Histoire des ducs et des comtes de Ch.*, 7 sv., Pariz 1859—66; Poinson, *Histoire générale de la Ch.*, Châlons-sur-Marne, 3 sv., 2. izd., 1898. J. S.-k.

Književni procvat u Ch-i nastao je početkom 13. st. za vladanja Thibauta IV., nazvanog »prince aux chansons«, koji je bio i sam poznati pjesnik. Sudjelovao je u križarskoj vojni protiv Albigena i u savezu plemstva protiv Blanke od Kastilije, koju je opjevao u neobično udvornim stihovima. Napose su poznate njegove pučke pjesme, ali vrijednost njegove poezije više je u vanjskim odlikama: gipkost, obilje, lakoća i stanovitva viteška smionost u lju-

CHAMONIX, Pogled prema Mont Blancu

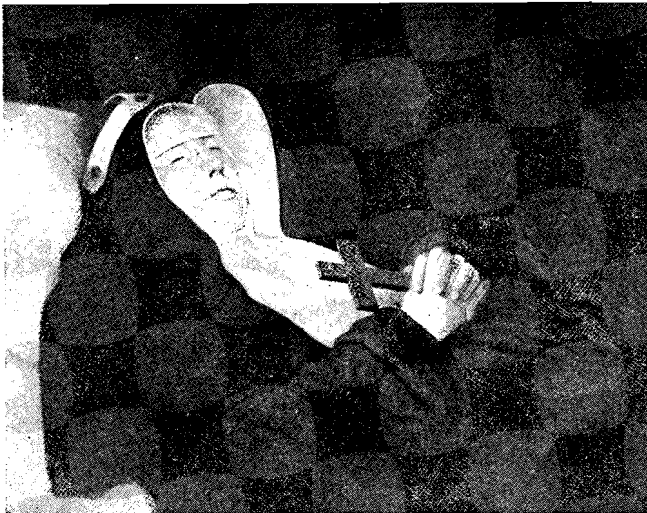
(C. Brossard, *Géographie pittoresque et monumentale de la France*)

PODRUM U CHAMPAGNI

bavnim tužaljka. Rutebeuf iz Sensa novotar je, siromašni trubadur i preteča Villona; iz njegova života poznata je samo godina njegova drugog vjenčanja (1261) i smrti (1280). Napisao je nekoliko fabliaua, dramski monolog *Dit de l'Herberie*, mirakul *Théophile*, brojne satire protiv žena, sveučilišta, redovnika-prosjaka i t. d. Zagrižljiv je satiričar, no vredniji je kao liričar po svojoj osobnoj noti; opjevao je svoju moralnu i tjelesnu bijedu, kartašku strast i t. d. Istodobno ili nešto kasnije značajni su za šampanjsku književnost Villehardouin (v.), Joinville (v.), Eustache Deschamps (v.) i onaj tajanstveni Clerc de Troyes, koji je napisao *Roman de Renart contrefait*. S njima završuje plodno doba pokrajinske književnosti, ali su iz Ch. i kasnije, za renesanse, izašli brojni književnici, kao Raoul de Navières, Claude Colet, François Angier, Jacques Dorat, Guillaume Coquillart (v.), Jean Passerat (v.), u 17. st. Nicolas Bergier i Edme Boursault, u 18. st. François Boutard, Simon de Bignicourt, Eustache Le Noble i Vasselier (Voltaireov prijatelj). Među suvremenicima ističu se Charles des Guerrois, autor *Poèmes de Ch.*, Paul Fort, Albert Mérat, Alfred Droin, Clovis Michaux i dr.

U Ch. ima brojnih narječja, koja se mogu svrstati u četiri skupine: na jugozapadu narječje Ile-de-France, na istoku i u sredini lorenško, na sjeverozapadu pikardijsko, a na sjeveru (u dolini Meuse) valonsko. Potonje je jasno omeđeno i različito od ostalih, između kojih ima prelaznih područja s nejasnom granicom. Sva ta ardenska narječja gotovo su sasvim neizrađena u književnom pogledu, ona su dala samo nešto pučkih pjesama i potpuno iščekavaju pred klasičnim književnim francuskim jezikom. P. Cl.

PHILIPPE DE CHAMPAIGNE, Mrtva duvna
(Zeneva, Musée d'art et d'histoire)

CHAMPA(I)GNE, Philippe de, * Bruxelles 26. V. 1602, † Pariz 12. VIII. 1674, francuski slikar, po rodu Flamanac. Živeći već od 19. godine u Francuskoj, učio je kod više slabo poznatih slikara, među njima kod Fouquièresa. Iza toga postaje zet, a kasnije (1628) i nasljednik kraljevskog dvorskog slikara Nic. Duchesnea. Ch. se razvio u slikara strogih načela. Izveo je za Mariju de' Medici, a kasnije za Luja XIII. i Richelieua velik broj radova. Stojeći isprva blizu smjeru Nic. Poussina, s kojim je zajedno radio kod Duchesnea, pokazao se veoma sposobnim za velike dekorativne zadatke (tako je među ostalim imao njegove slike Palais Luxembourg, Palais Richelieu, crkva Val de Grâce i kupola Sorbonne); no najjača njegova strana bili su portreti, koji su postigli neobično visok stupanj produhovljenosti, naročito u kasnijim godinama, kada se približio krugovima u Port-Royalu, koji su naginjali osobno-mističnom doživljavanju božanstva. Slikao je jednako ljude iz kraljevskog dvora (kralja i kraljicu, Richelieua, Mazarina, Colberta) kao i pobožne i povučene ljude (biskupa Janseniusa, abbéa de Saint-Cyran, č. majku Arnauld, svoju kćerku i t. d.). Louvre ima od njega i nekoliko vrijednih krajolika. Kod izrađivanja dekorativnih radova mnogo je s njime radio i njegov nećak *Jean Baptiste de Ch.* (1631 do 1681), koji se poput njega rano nastanio u Francuskoj.

LIT.: H. Stein, *P. de Ch. et ses relations avec Port-Royal*, 1891; A. Gazier, *P. et J. B. de Ch.*, Pariz 1893. F. C.

CHAMPFLEURY, pravim imenom Jules Husson, poznat i pod pseudonimom *Fleury*, * Laon 10. XI. 1821, † Pariz 5. XI. 1889, francuski romanopisac i kritičar. Na početku književnog rada upoznao je bohemski život (*Les Excéntriques*, 1852) i iz njega crpao gradivo za neke od svojih romana (na pr. *Les aventures de Mademoiselle Mariette*, 1853), ali ga nije idealizirao, kao što je to učinio Murger. Pripovijetkom *Chien-Caillou* (1847) pružio je primjer svoje književne doktrine; nastojao je najsvjesnije reproducirati dnevni život u najsitnije njegove potankosti, pomno procuavati bijednike, bez poljepšavanja i preinačivanja. Citavo njegovo djelo odiše iskrenošću i ostaje najvjernije svjedočanstvo o njegovu vremenu, o stanovitim pokrajinskim sredinama ili o umjetničkoj bohemi. Ali stil mu je osrednji i često loš, pa je danas zastario. Ipak Ch-ovo mjesto ostaje od prvorazrednog značenja u povijesti realizma, kojemu su ga držali vođom. Najznačajniji su mu romani *Les Bourgeois de Molinchart* (1854) i *Les souffrances du professeur Delteil* (1853). Napisao je oštroumne rasprave s područja književne i umjetničke kritike.

BIBL.: *Confessions de Sylvius*, 1849; *Les oies de Noël*, 1853; *Les amoureux de Sainte Périne*, 1859; *L'usurier Blaizot*, 1859; *Le violon de faïence*, 1862; *Monsieur Tringle*, 1866; *Fanny Minoret*, 1882; *Le réalisme*, 1857; *Souvenirs et portraits de jeunesse*, 1872; *Essai sur la vie et les oeuvres des Le Nain*, 1850; *Histoire des faïences patriotiques sous la Révolution*, 1866; *Bibliographie céramique*, 1881.

LIT.: H. Babou, *La vérité sur le cas de M. Champfleury*, 1857; Sainte-Beuve, *Nouveaux Lundis*, IV; M. Clouard, *L'oeuvre de C.*, 1891; J. Troubat, *Souvenirs sur Champfleury et le réalisme*, 1905; P. Martino, *Le roman réaliste sous le second Empire*, 1913; E. Bouvier, *La bataille réaliste*, 1913. J. D.-e.

CHAMPION, 1. Édouard, * Pariz 1882, † Pariz 1938, francuski književnik i nakladnik, sin pariskoga knjižara Honoréa Ch. Odrastavši u očevoj knjižari na seinskom keju, gdje se od A. Francea do Ch. Maurrasa sastajao na učenim razgovorima cijela pariska književna elita, osobni prijatelj M. Barrésa i Sully Prudhommea, naslijedio je po očevoj smrti (1913) poduzeće, iz kojeg su pod njegovom redakcijom izašla monumentalna kompletna kritična izdanja Rabelaisa, Stendhala, Mériméa, Gerarda de Nerval i dr. Dao je francuskoj književnosti knjigu uspomena *Entretiens avec Sully Prudhomme*, neizdano djelo Choderlos de Laclosa *De l'éducation des femmes, Idées politiques et religieuses de Fustel de Coulanges, Le Tombeau de Louis Ménard* i putopis Chateaubriandova sobara Juliana *Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1904). Poslije svjetskoga rata, u kojem je sudjelovao kao dobrovoljac, putovao je u Ameriku, a zatim napustio upravu nad svojom knjižarom, da nastavi djelo historičara Francuske Komedije A. Joannidésa; od 1933 pa do smrti objavio je svake godine po jedan omašan svezak o životu te prve francuske pozornice. Za nas ima E. Ch. posebno značenje, jer je k njemu, u njegovu knjižaru i njegov dom, zalazio često naš A. G. Matoš, da kod njega provjeri ili nađe književne podatke, koji bi mu trebali.

LIT.: *Revue des Deux Mondes*, travanj 1938; A. G. Matoš, *Djela*, XII. (*Literarne opaske*, str. 75—78); Lj. Wiesner, *Matoš u Parizu* (A. G. Matoš — In memoriam, Zagreb 1934).

2. Pierre, * Pariz 1880, brat predašnjega, jedan od naj-čuvenijih francuskih medievista proizašlih iz škole Gastona Parisa i Josepha Bédiera. Svršivši École des chartes bavio se već od mladosti savjesnim proučavanjem francuske sredovječne poezije i izdao još prije svjetskoga rata dvije velike sistematske biografije, *La vie de Charles d'Orléans* i *François Villon, sa vie et son temps*, obje odlikovane velikim nagradama Francuske akademije. U isto je vrijeme izdao i tri knjige o procesu Ivane od Arka (*Guillaume de Flavy, capitaine de Compiègne; Notes sur Jeanne d'Arc; Le procès de Jeanne d'Arc*). G. 1922 objavio je znamenitu *Histoire poétique du XVe siècle*, poslije toga (1925) u dvije omašne knjige studiju *Ronsard et son temps* (nova nagrada Francuske akademije) i g. 1927 knjigu *Louis XI, le Dauphin, le Roi*. Od 1942 član je Goncourtove akademije. Lj. W.

CHAMPLAIN, Samuel, * Brouage (kod Rocheforta) 1567, † Québec 1635, francuski putnik istraživač i kolonizator. Proputovao je otočje Antille i Srednju Ameriku do Paname, gdje je zamislio gradnju morskoga kanala, a onda se sav posvetio proučavanju porječja Sv. Lovrinca i predložio kralju Henriku IV. osnivanje kolonije u Kanadi, kojoj postade prvim guvernerom i osnivačem grada Québeca (1607). Vrlo je zaslužan za širenje kršćanstva među Indijancima i za obranu Kanade od Engleza. G. 1608 otkrio je jezero, koje je prozvano po njemu. Opisao je svoja putovanja i otkrića od 1599 do 1629, a sadržana su u *Oeuvres de C.*, koje je u Quebecu 1870 izdao Laverdière. N. Ž.

CHAMPLAINOVO JEZERO na granici USA i Kanade u rasjednoj kotlini među gorjem Adirondacks i Green Mountains. Dugo je 180 km, široko do 24 km, nad morskom razinom 28 m, a najveća mu je dubina 180 m. Zaprema površinu od 1982 km². U njemu ima do 60 otoka. Prirodni tok Richelieu odvodi vodu jezera u rijeku Sv. Lovrinca, a Champlainov kanal spaja ga s rijekom Hudsonom, od koje ide plovidba i u Atlantski ocean i u jezero Erie i u Ontario. Stoga je na jezeru živahna plovidba. Ovdje se 1814 vodila i pomorska bitka između američkog i engleskog brodoglavja. N. Ž.

CHAMPOLLION, I. Jean Jacques, nazvan **Figeac**, * Figeac 5. X. 1778, † Fontainebleau 9. V. 1867, francuski arheolog; najprije knjižničar gradske knjižnice u Grenobleu i profesor grčkoga jezika, zatim

J. F. CHAMPOLLION

čuvar rukopisa za francusku povijest u Parizu i profesor arheologije na École de chartes, od 1849 knjižničar u Fontainebleauu, brat egiptologa, koji je pročitao hijeroglif, čijim se radom potaknut i sam dao na proučavanje egiptopskih starina.

Medu brojnim djelima najvažnija su mu: *Nouvelles recherches sur les patois ou idiomes vulgaires de la France* (1809); *Annales de Lagides* (2 sv., 1819); *L'Égypte ancienne* (1839); *Le palais de Fontainebleau* (1866).

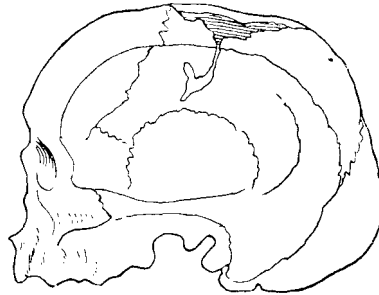
2. **Jean François**, nazvan **Le Jeune** (mlađi), * Figeac 23. XII. 1790, † Pariz 4. III. 1832, francuski egiptolog i osnivač egiptologije, brat prijašnjega. Od rane mladosti zanima se za egipatske starine; već 1807

predaje djelo o Egiptu akademiji u Grenobleu, gdje postaje iza svršenih nauka (1807 do 1809) u Parizu prolazno profesor. Svjetsku je slavu stekao time, što je pročitao egiptopsko hijeroglifsko pismo (27. IX. 1822). G. 1828—30 istražuje s ekspedicijom L. Rosellinija spomenike staroga Egipta, a 1831 postaje prvi profesor egiptologije uopće, i to na Collège de France, gdje je tada osnovana stolica za tu struku.

Prvo mu je djelo, koje iznosi rezultate dugog rada za odgonetavanje hijeroglifskoga pisma i koje je ephalnog značenja, *Lettre à M. Dacier, relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques* (Pariz 1822), a upotunjeno je s *Précis du système hiéroglyphique* (Pariz 1828). Poslije njegove smrti izdao je brat mu *Grammaire égyptienne* (Pariz 1836—41) i *Dictionnaire égyptien* (Pariz 1842—43). Druga su mu važnija djela: *L'Égypte sous les Pharaons* (2 sv., Pariz 1814); *Lettres écrites d'Égypte et de la Nubie* (1833); *Monuments de l'Égypte et de la Nubie* (4 sv., 1835—45).

LIT.: A. L. Champollion-Figeac, *Les deux Ch., leur vie et leurs oeuvres*, Grenoble 1888; H. Hartleben, *Ch., sein Leben und sein Werk*, 2 sv., Berlin 1906. V. P.-k.

CHANCELADE, općina u Dordogni, 4 km udaljena od Périgeuxa na cesti u Brantôme, gdje su Féaux i Hardy

PALEOLITSKA ČOVJEČJA LUBANJA IZ CHANCELADE (L. Testut, *Recherches Anthropologiques*, 1889)

našli na podnožju Raymondena diluvijalni sloj magdalenske periode i u njemu skelet čovjeka, stara od prilike 60 godina, a visoka oko 1,50 m, u skučenom položaju. Lubanja mu je dolihocfalna, velika, proporcionirana i dobro razvijena, a nadočne izbočine nisu prominentne. Ona sjeća na lubanju starca iz Crô-magnona. Infiltracije u zemlji od željeznog

peroksida i uslijed toga crvenkaste boje tumačile su se tako, da je skelet maceriran i obojen crvenim okerom i onda sahranjen. Lubanja kao predstavica kromanjonske rase svakako je značajna. C. T.

CHANCELLOR → Kancelar.

CHANCELLOR, Richard, † na obali Škotske 10. XI. 1556, engleski pomorac. Sudjelujući u ekspediciji, koja je 1553 trebala pronaći sjeveroistočni put na daleki Istok, spasio se sa svojim brodom u oluji kod Nove Zemlje i uplovio — prvi od Evropljana — u Bijelo more, odakle je na poziv cara Ivana IV. Groznog otišao u Moskvu. Iduće godine 1554 vratio se s carevim pismom kraljici Mariji i uspostavio tako neposrednu vezu između Engleske i Rusije. Engleski su trgovci osnovali tada Moskovsku kompaniju, koja je 1555 ponovno poslala Ch. u Rusiju, da sklopi trgovački ugovor, u čemu je i uspio. Na povratku kući zaglavio je Ch. u brodolomu kraj škotske obale.

CHAN-CHAN, ruševine na obali Perua, u okrugu La Libertad, sjeverno od grada Tanjillo. Naselje, koje se tu nalazilo, imalo je — sudeći po opsegu — najmanje 250.000 stanovnika; pripadalo je plemenu *Chimu*. Drži se, da je to pleme došlo iz Meksika, da je srodno Maya-plemenu i da se naselilo na obali Perua početkom kršćanskoga doba. Bavilo se ratarstvom i ribarstvom. Oko g. 1400 Chimu su nestali pod naježdom gorštačkih Inka, koji su osvojili glavnu njihovu tvrđavu Paramonga. Proučavanje ruševina pokazuje, da je Ch.-Ch. bilo središte velike države, što se prostirala duž cijele obale od Lambeyequea na sjeveru do Ancóna na jugu. Kultura im je bila na visokom stupnju. Sačuvani su zidni ukrasi u bojama, tragovi perivoja, naprava za natapanje tla i utvrda (zidanih samo od opeke), kovani alat, predmeti od srebra, zlata i bakra, zemljane posude i t. d.

CHANDA, jugoistočni distrikt Centralnih provincija Britanske Indije. Izvozi teak drvo za gradnju brodova, pamuk i osobit ugljen. Grad leži posred velikih, plodnih polja, s modernim podgrađem. Mnogo su vrijedne tvornice pamuka. Grad istog imena ima 23.000 stan., a čitav distrikt 660.630 stan. (1921). M. Š.

CHANDERNAGARE, francuski teritorij i grad na rijeci Houglyju, na struzi Gangesovoj. Zaprema 9,6 km², 32 km nad Calcuttom, i ima 27.262 stan. (1931). Od 1688 posjed francuski, 1757 zauzet od Engleza, od 1816 opet francuski posjed. M. Š.

SUBHAS CHANDRA BOSE

CHANDRA BOSE, Subhas, * Bengalija 1897, suvremeni temperamentni i beskompromisni borac za slobodu indijskog naroda. Učio je na sveučilištu u Calcutti i Cambridgeu (Engleska). Odmah poslije svršenih nauka dao se na političku borbu kao pristasa swardžista te je ubrzo postao gradonačelnik Calcutte. U svojoj političkoj karijeri bio je desetak puta u zatvoru. Od 1933—36 bio je u progonstvu u Evropi. G. 1938 izabran je za predsjednika sve-

indijskog kongresa, koje je mjesto napustio, kad je izbio rat u Evropi, i to zbog neslaganja s Gandhijem u politici prema Englezima. Osniva posebnu frakciju »Forward bloc«, koja se ističe radikalnim zahtjevima prema Englezima i smatra, da je svaki neprijatelj Engleske prijatelj Indijcima u borbi protiv Engleza. Zbog teških progona svoje stranke pobjegne početkom 1941 iz Indije, te se danas nalazi u Njemačkoj. Izdao je knjigu *The Indian Struggle* (1935), koja sadržava kritiku dotadašnjega političkog držanja Indijaca i ideje o političkom i socijalnom sustavu slobodne Indije u budućnosti te o vezama, koje spajaju sve Indijce u jedno. I njegov mladi brat *Sarat Chandra Bose*, koji je nakon odlaska svoga brata preuzeo vodstvo »Forward bloc«, ističe se u indijskom političkom životu. Konačno treba spomenuti i trećeg, *Rash Bihari Bose*, koji je — iako najstariji — najodlučniji u borbi za oslobođenje Indije. Zbog toga je morao pobjeći iz zemlje, te već desetak godina živi u Japanu. Sada provodi okupljanje Indijaca u istočnoj Aziji.

CHANGARNIER, Nicolas-Anne-Théodule, * Autun 26. IV. 1793, † Pariz 14. II. 1877, francuski general. Sudjelovao je u španjolskom ratu (1823) i odlikovao se prigodom osvajanja Alžira. G. 1848 i 1849 ugušio je buntovne pokrete u Parizu. Isprva je pomagao Luju Napoleona, ali se protivio uspostavi carstva, pa je bio prognan (1852). U progonstvu u Belgiji sastao se (1855) s banom Jelačićem, koji je putovao u Ostende (Neustädter, *Le ban Jelačić*... II., 385). Vratio se u Francusku 1859, no u politički je život ponovno stupio tek 1871 kao monarhista legitimista, pa je bio izabran u zakonodavnu skupštinu i kasnije (1875) u senat. J. D-e.

CHANGEANT, 1. dragi kamen, koji se prelijeva u drugim bojama (→ labrador); 2. u taftu vezena, svileni ili polusvilena tkanina, u kojoj se boje prelijevaju radi toga, što je osnova jedne, a potka druge boje. J. R-ić.

CHANG-KIA-KOU → **Kalgan**.

CHANG-SHA → **Čang-ša**.

CHANSON (franc.), popijevka, lirski pjesma pjevnog (melodičnog) karaktera, zatvorena oblika (u strofama), s jasnom idejom, izraženom jednostavnim riječima i u stihovima, koji lako teku. Francuskom riječju »chanson« kao internacionalnim izrazom označuje se redovno popijevka ljubavnog, satiričnog, političkog ili slobodnog sadržaja, laka karaktera, a ipak s izvjesnom notom sentimentalnosti, namijenjena izvedbi na podiju »vedre« umjetnosti (music-hall, café chantant, revijsko kazalište, radio). *Chansonnier(-ère)* je pjevač (pjevačica) ili pjesnik takvih pjesama. *Chansonnette* je mala pjesmica; ta se riječ kadšto pogrešno upotrebljava kao oznaka za pjevačicu chansona (»šansonetka«).

LIT.: P. Vignault, *Anthologie de la chanson française*, Pariz 1926 (s opsežnim stvarnim i povijesnim komentarom). Lj. M.

CHANSON DE GESTE je već od 13. st. ustaljeni francuski naziv za starofrancusku junačku epopeju. Ovaj literarno-historijski naziv može se na hrvatski različito prevesti, već prema tome, kako se shvati drugi dio složenice. Riječ *geste* značila je u 13. st. »junačka djela, pisana kronika, junačka porodica«. Prema tome naziv znači »junačka pjesma, rimovana kronika, pjesma o junačkoj porodici«.

Od ove znamenite književne vrste sačuvalo se 80—90 epopeja, napisanih u vremenu od konca 11. st., kada se javlja klasična Pjesma o Rolandu (*Chanson de Roland*), pa do 15. st., kad ova književna vrsta napušta vezani oblik te se pretvara u prozni roman i spaja sa sadržajem starofrancuske viteške epopeje okrugloga stola s kraljem Artusom na čelu. Tako se iz ova dva vrela razvio viteški roman, koji je izazvao Cervantesovu satiru *Don Quijote*.

Bogatu starofrancusku junačku epsku produkciju najzgodnije je razdijeliti na 3 dijela, kako je to učinio starofrancuski epičar iz 13. st. Bertrand de Bar-sur-Aube. On razlikuje 3 ciklusa. Prvi zove *Geste du Roi*. Tu su prikazana junačka djela Karla Velikoga i njegovih 12 paladina u borbi protiv islama u španjolskoj i protiv neprijatelja karolinske monarhije. Ovamo ubrajamo remek-djelo starofrancuske epike *Chanson de Roland*, značajni mali ep *Pèlerinage de Charlemagne*; *Chanson de Saisnes* (Pjesma o Saksuncima); zatim *Anseis de Cartage* i t. d. Drugi ciklus zove Bertrand *Geste de Garin de Monglane* (Garinov ciklus). Tu su prikazana djela južnofrancuskih junaka, koji brane carstvo Karla Velikoga već u raspadanju i kršćanstvo protiv španjolskog islama. Ovi epi prikazuju već šaljive osobe i ženičbene veze kršćanskih vitezova s lijepim Saracenkama.

Treći ciklus naziva *Geste de Doon de Mayence*. U njemu se prikazuju borbe uvrijeđene feudalne gospode među sobom i protiv kralja, koji ih je uvrijeđio.

Najvećem dijelu ovih epopeja ne zna se za ime autora. Obično se zovu po imenu glavnog junaka. Inspiracija im je strogo kršćanska. U doba križarskih ratova proširuje se okvir ove epopeje na križarske junake, naročito na glavnog *Godefroi de Bouillon*. I drugi internacionalni pripovjedački motivi ulazili su u starofrancusku epiku, tako starogrčka pripovijetka o blizancima i nerazdruživim prijateljima (*Amis et Amiles* → Atid i Profilija).

Starofrancuska epika dala je osnovicu modernom romanu, a važna je za epsko istraživanje novovjeke epike uopće. Za razvitak zapadno-evropskih književnosti naročito je važna. U vrijeme renesanse Talijan Ariosto stvorio je iz nje umjetnički viteški ep *Orlando furioso*. Pod utjecajem starofrancuske epopeje postao je kastilijanski ep *El Cantar del mio Cid*. U srednjo-visoko-njemačkoj i nordijskoj književnosti također su obrađivali ovu građu. Banašević tvrdi, da ima veza između starofrancuske epike i naše narodne pjesme, naročito sa t. zv. bugaršticama. Starofrancuska epika mogla je doprijeti i do naših primorskih gradova, uglavnom preko mletačkog teritorija. U Dubrovniku sačuvana je i zabilježba o starofrancuskom epu. Tu postoji na javnom trgu Rolandov stup; u Zadru se zove kula po junaku ove epopeje Bovo di Antona, a u samim gradovima sredovječne Dalmacije postojao je običaj, kao i u susjednoj Italiji, da se imena starofrancuskih junaka daju djeci. Tako je ime Rolandova prijatelja Oliviera rašireno bilo čak i po Hercegovini i Crnoj Gori.

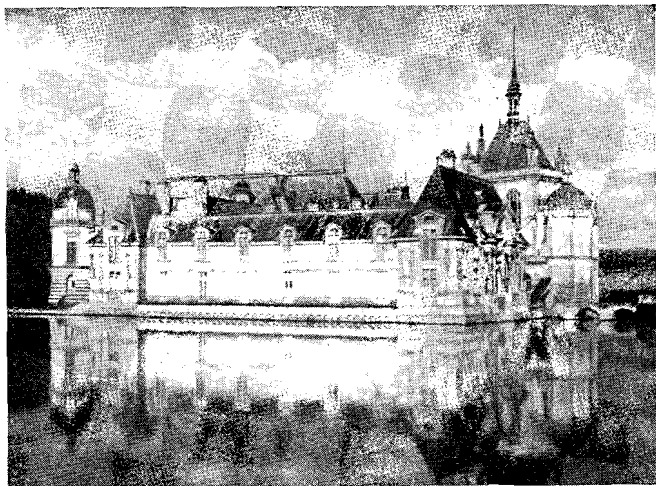
Pitanje o postanku starofrancuske epopeje ide u najzavršenija pitanja francuske književne povijesti. Romantička teorija (Fauriel) veli, da su i starofrancuski veliki epi postali od malih pjesmica ili kantilena o suvremenim povijesnim događajima, koje su kasnije bile spojene u ciklus o jednom junaku, a znanstvenu joj je formu dao otac francuske romanistike Gaston Paris. Talijan Pio Rajna kaže, da je franačka narodna poezija utjecala na stvaranje starofrancuske epike. Modernu realističku teoriju zastupa Joseph Bédier (v.). On za osnovicu ovih epa uzima samostanske kronike i smatra ih individualnim kreacijama, kao što su i ostala književna djela. Pisali su ih ponajviše redovnici sa svrhom, da se rasonode hodočasničke inase, koje su išle na zagovor sv. Jakovu u Kompostelu u španjolskoj ili sv. Petru u Rim i t. d. Ovo sve može biti, ali ipak je moguće izmiriti ovu realističku s romantičkom teorijom. Kao što je fra Andrija Kačić-Miošić upotrebljavao oblik naše narodne pjesme za svoje svrhe, isto su tako i starofrancuski redovnici mogli upotrebljavati već postojalu starofrancusku poeziju.

Starofrancuske epe recitirali su na javnim mjestima akrobati, zvani *jongleurs*, uz pratnju nekakvih gusala, koje su se zvale *vielle*. Pisani su u desetercima ili dvanaestercima, u strofama nejednake duljine, zvanim *laisse*. Stihovi završuju rimama ili asonancama.

LIT.: Izdanja izašla u kolekcijama *Les Classiques français du Moyen âge*, *Société des anciens textes*, *Gesellschaft für romanische Literaturen* i pojedinačno. Tako Bédierovo izdanje *La Chanson de Roland* (s opširnim komentarom i u novofrancuskom prijevodu), 2 sv., Pariz 1922. O postanku: G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, 2. izd., Pariz 1905; P. Rajna, *Le origini dell' epopea francese*, Turin 1884; J. Bédier, *Les Légendes épiques*, 4 sv., Pariz 1914—21. Za opći prikaz: F. Schürr, *Das altfranzösische Epos*, München 1925. O Slavenima u starofrancuskoj epici P. M. Haškovec, *Slované v chansons de geste* (u *Cas. pro mod. filologii a literatury*, sv. III., Prag; P. Skok, *Sloveni u starofrancuskom epusu*, u Zborniku Bogdana Popovića, Beograd 1929; o vezama srpske narodne epike sa starofrancuskom N. Banašević, *Le cycle de Kosovo et les Chansons de geste* u *Revue des études slaves*, sv. VI. (Skokove primjedbe u ljubljanskom čas. *Razprave*, sv. V.—VI.); Isti, *Ciklus Marka Kraljevića i odjeci francusko-talijanske viteške književnosti*, knjige skopskog Naučnog Društva, sv. III., Skoplje 1935 (ćirilicom). Opširnije bibliografske podatke, sadržaje pojedinih važnijih epova kao i izvještaj o stanju proučavanja daje K. Voretzsch, *Einführung in das Studium der altfranzösischen Literatur*, 3. izd., Halle 1925. Analize pojedinih epova nalaze se kod L. Gautier, *Les épopées françaises*, sv. I.—V., Pariz 1888 do 1897; Ph. A. Becker, *Grundriss der altfranzösischen Literatur*, sv. I., Heidelberg 1907. P. S.

CHANT, 1. pjevanje (dio epa), napjev, pjesma. *Ch. civique* (franc.), narodna himna. *Ch. du départ*, M. J. Chénierova ratnička pjesma iz doba revolucije (1794), uglazbio Méhul. *Ch. royal*, starofrancuski oblik lirike u 5 strofa, za razliku od balade (3 strofe).

2. U engleskom crkvenom pjevanju napjev psalama na stari gregorijanski način (John Merbeck, *Book of common prayers*, 1539). Lj. M.

DVORAC CHANTILLY
(Orbis terrarum)

CHANTAL, Jeanne Françoise Frémyot de, * Dijon 28. I. 1572, † Moulins 13. XII. 1641, svetica. Udala se 1592 za Kristofora de Chantala. Nakon muževljeve smrti sasvim se predala molitvi i djelima kršćanske ljubavi. Duhovni joj je vođa bio sv. Franjo Saleški, s kojim je mnogo dopisivala o duhovnim stvarima. Po njegovim je uputama osnovala redovnice »Pohodjenja Marijina« (salezijanke). Nakon smrti sv. Franje pobrinula se za izdanje njegovih listova i propovijedi i bila je glavni svjedok kod procesa njegova proglašenja svetim. Proglašena je svetom 1767. Tijelo joj počiva u Annecyju. Slavi se 21. kolovoza. J. P.-ć.

CHANTILLY, grad u francuskom départementu Oise, 33 km sjeverno od Pariza, nekada na glasu po izradbi čipaka, a od 1833 po konjskim utrkama. Lijepi zamak, nekad sjedište rodova Montmorency i Condé, porušen je za revolucije, ali je kasnije obnovljen i darovan Francuskom institutu (akademiji). U njemu je muzej s galerijom slika. U Ch-u se proizvode puceta, igle, vunena roba i porculan. Ovdje je bio glavni stožer francuske vojske za cijelo vrijeme prvog svjetskog rata. N. Ž.

CHANTREY, Sir Francis Leggat, * Norton (Sheffield) 7. IV. 1781, † London 25. XI. 1841, engleski slikar, kipar i crtač. Učio je u Londonu i istakao se zarana svojim poprsjima u bronci i mramoru. Izveo je niz grobnih spomenika u reljefu na način grčkih grobnih stela. Znatniji su njegovi spomenici *Pitta Mladega*, *Jurja IV.* i *Wellingtona*, svi u Londonu. Najbolje je njegovo djelo poprsje *Waltera Scotta*. C. je tipični predstavnik akademičko-klasicističke portretne plastike.

LIT.: A. J. Reynold, *Life a. Work of Sir F. C.*, London 1904. A. Sch.

CHAOCHOW → Čaučau.

CHAOŠTIPIJA → Grafička struka: Stereotipija.

CHAPLAIN, Jean, * Pariz 4. XII. 1595, † 22. II. 1674, francuski pjesnik i kritičar. Njegovo ime poznato je osobito po tom, što ga je Boileau žestoko kritizirao, kao i po porugama, kojima je bio obasut njegov ep *La Pucelle* (za života pjesnikova izašlo 12 pjevanja, 1656), premda je taj ep dugo bio očekivan kao neko remek djelo. No taj neuspjeh ništa nije umanjio vrijednost njegova kritičkog prosudivanja, osnovanog na opsežnom znanju. Kao kritičar Ch. je dugo uživao neosporen ugled. Bio je među najodlučnijim braniteljima čistog klasicizma. Među

njegovim kritičkim radovima ističu se *Lettre-préface à l'Adone* (1623) i *Sentiments de l'Académie sur le Cid* (1638), koju je knjigu on uredio. Ch. je također izradio prijedlog i osnovu rječnika Francuske Akademije.

LIT.: G. Collas, *Un poète protecteur des lettres au XVIIe s.*; J. Ch., Pariz 1912; J. E. Fidaou-Justiniani, *L'esprit classique et la préciosité au XVIIe s.*, Pariz 1914; Abbé Fabre, *Les ennemis de Ch.*, 1899, 2 sv. J. D.-e.

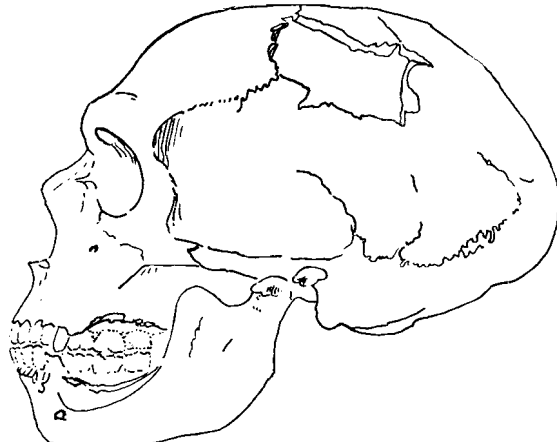
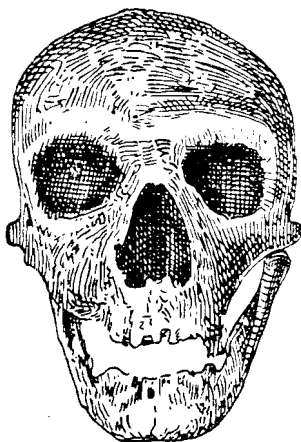
CHAPELLE-AUX-SAINTS zove se mala pećina u dolini Sourdoire, pritočici Dordogne, u départementu Corrèze u Francuskoj, gdje su 1908 A. i J. Bouyssonie i Bardou u diluvijalnom sloju otkopali raku s okosnicom starijeg čovjeka, visokog oko 1,66 m. U lubanji glavno je obilježje plosnato tjeme, čelo nakošeno, jako izbočeni nadočni lukovi i indeks 75. Donja je vilica vrlo debela i snažna, foramen occipitalis neobično duguljast i položen znatno bliže prema zatiljku nego u modernih rasa. Boule, koji je po bliže ispitao lubanju, drži, da morfološki pripada razvojnom stupnju na sredini između tipa *Pithecanthropus erectus* i najniže današnje divljačke rase. Znanstveno mu je ime *Homo primigenius*. C. T.

CHAPLIN, Charles (Charlie) Spencer, * Kensington (London) 16. IV. 1889, filmski glumac. Dijete siromašne glumačke porodice, nastupio je rano s ocem i bratom u malim ulogama vaudevilleskih pantomima. G. 1910, prilikom gostovanja družine u Americi, preuzme ga Mack Gennett i uposl u filmovima Keystone (Hollywood). Sve do 1913 igra s Fattyjem (Roscoe Arbuckle) i Mabelom Normand u filmovima burlesknoga karaktera, u kratkim filmovima od 2 čina (»serials«), u ulogama, koje živo podsjecaju na clowne u cirkusu.

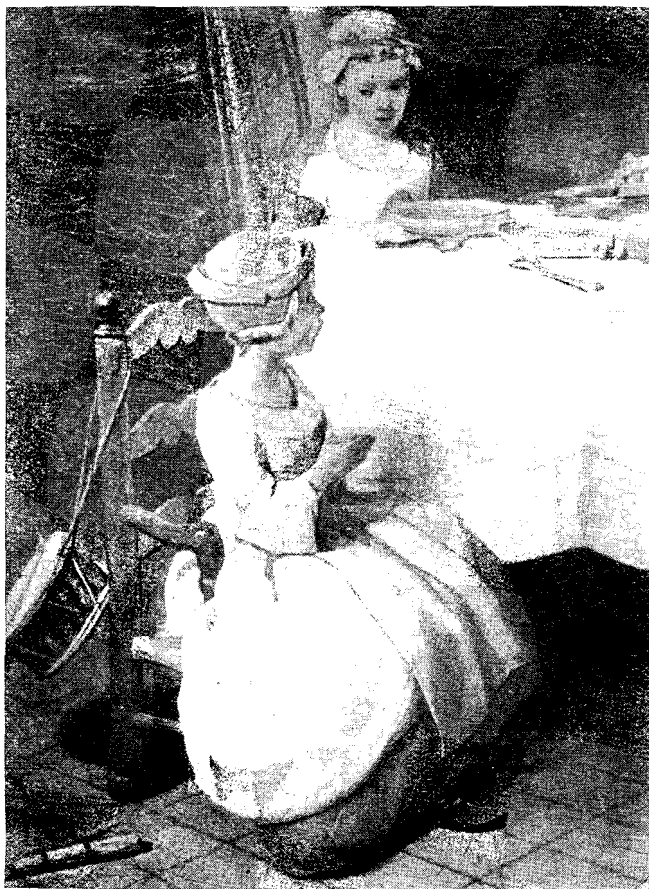
Kao u filmovima prvog velikog komičara platna, Maxa Lindera, neživi se predmeti zlobno poigravaju s čovjekom tako, te sve ispada drukčije, nego što je on htio (»zloba objekta«). Čovjek postaje marioneta, kojom se poigravaju stvari i ljudi, prema kojima je on u svojoj dirljivoj naivnosti bespomoćan i nerazborit. Od 1913 do 1916 Ch. igra za Essanay (*Imigrant*, *Vagabund*, 1916), a potkraj rata za First National, gdje njegova komika dobiva duboku crtu životne melankolije (*A Dog's Life*, *Shoulder arms*, 1918). Ch. je izgradio svoj izraziti lik: mali polucilindar, preširoke hlače i gingavi hod, podstrizeni brčići i velike oči kao u lutke s bezazlenošću djeteta, koje sve radi kao »odrasli«, ali naopako (budilica je »bolesna«, pa je auskultira poput liječnika, da li joj »srce kuca«, a zatim je otvara kao kutiju konzerva, dok pera i kotače, koji se miču, drži crvima). Proslavio se u filmovima neodoljive mimike sugestivnosti: *The Kid* (1921 pronašavši Jackia Coogana), *The Idle Class*, *The Pilgrim*, zatim za United Artists *A Woman of Paris* (s Ednom Pourviance i A. Menjouom) izgrađuje igru s najmanje vanjskih efekata, a najviše čovječje ponosnosti. *The Gold Rush* (1925) i *The Circus* (1926) odrazi su posebnog Ch-ova cinizma: životno razočaranje »maloga čovjeka« u njegovim naivnim, realističnim, a ujedno imaginarnim sanjama, ponešto grubim, ali ujedno nježnim. Tako postaje popularnim borcem »poniženih i povrijeđenih«. Zvučni film ne odgovara toliko njegovoj izrazito pantomimskoj igri, ali ga Ch. iskorišćuje za satiru protiv suvremenog mehaniziranog života (*City Lights*, 1931, s Pauletom Goddard, *Modern Times*, 1936). Ch. je najveći tvorac filmske satire razotkrivajući svojom »nespretnošću« nemoć bezazlena čovjeka pred prepretnošću i licemjernom konvencionalnošću kapitalističkog i mondenog društva. Lj. M.

CHAPMAN, George, * Hitchin (Hertfordshire) 1559(?), † London 12. V. 1634, engleski pjesnik, dramatik i prevodilac. Malo je poznato o njegovu životu. Misli se, da je svoje veliko klasično obrazovanje stekao u Oxfordu oko 1574. Prva njegova poznata komedija *The Blinde Beggar of Alexandria* prikazana je 1596, a tiskana 1598, premda je Ch. već tada bio poznat kao pjesnik i dramatik. Do 1614 piše

drame i pokladne igre, i to većinom za dječju družinu »Children of the Chapel«. Čini se, da je neko vrijeme bio u zatvoru zbog suradnje s Ben Jonsonom i Marstonom na komediji *Eastward Hoe!* (1605), u kojoj su neke nepovoljne aluzije na Skote povrijedile osjećaje kralja Jakova I. Nešto kasnije došao je u nepriliku zbog aluzije na francusku kraljicu u drami *The Conspiracie and Tra-*

PALEOLITSKA LUBANJA IZ CHAPELLE-AUX-SAINTS, M. Boule
(L'Anthropologie)

JEAN-BAPTISTE CHARDIN, Molitva kod stola (Dio slike)
Pariz, Louvre

gedie of Charles Duke of Byron (1608). Sva je prilika, da je Ch. putovao na kontinent Evrope i posjetio Nizozemsku. Ch. je vjerojatno onaj »takmac i suparnik«, o kojem govori Shakespeare u svojim sonetima. Uživao je prijateljstvo svojih velikih suvremenika Ben Jonsona, Webstera i graditelja Iniga Jonesa, koji je podigao spomenik nad njegovim grobom u crkvi St. Giles in the Fields.

Ch. je ostavio dvije knjige teške i skoro »hermetične« lirike (*The Shadow of Night*, 1594; *Ovid's Banquet of Sence*, 1595), ali danas je kao pjesnik poznat jedino po tome, što je 1598 dopjevao spjev *Hero and Leander*, koji je Ch. Marlowe ostavio nedovršen.

Osim spomenutih drama Ch. je napisao komedije: *An Humorous Dayes Myrth* (1597, tiskana 1599); *Al Foles* (1605, prerada ranije komedije *The World runs on Wheels*, 1599); *The Gentleman Usher* (1601, tisk. 1606); *Monsieur d'Olive* (1604, tisk. 1606); *May-Day* (tisk. 1611) i *The Widdowes Teares* (tisk. 1612). Kao dramatik Ch. je najpoznatiji po svojim tragedijama iz francuske povijesti: *Bussy d'Ambois* (1604, tisk. 1607); *The Revenge of Bussy d'Ambois* (tisk. 1613) i *The Tragedie of Chabot Admirall of France* (napisana u suradnji s J. Shirleyjem oko 1613, tisk. 1639). Ch-ova tragedija iz rimske povijesti *Caesar and Pompey* tiskana je 1631, ali je pisana mnogo ranije i nije nikad prikazana. Od pokladnih igara sačuvala se jedino *The Memorable Masque of the two Honourable Houses or Innes of Court; the Middle Temple and Lyncolnes Inne*, koja je prikazana na dvoru prigodom vjenčanja kraljeve kćeri (1614). Ch. je u prvom redu pjesnik i razmjerno je kasno počeo pisati za kazalište. Njegove su tragedije nejednake vrijednosti, premda obiluju uzvišenim mislima i sjajnim stihovima. Osobe nisu dosta jasno ocrtane, a dramskoj radnji nedostaje zanimljivosti. Komedije su bolje.

Ch. je najzaslužniji kao prevodilac. Već krajem 16. st. počeo je prevoditi Homera, ali potpun prijevod Ilijade i Odiseje objavljen je tek 1616 pod naslovom *The Whole Works of Homer, Prince of Poets, in his Iliads and Odysseys*, dok su se ostala djela, koja se pripisuju Homeru, pojavila u njegovu prijevodu 1624 pod naslovom *The Crowne of all Homer's Workes, Batrachomyomachia, or the Bataille of Frogs and Mice; his Hymns and Epigrams*. Ch. je osim toga prevodio iz Petrarke (1612), Muzeja (Mousaios, 1616), Hezioda (1618) i Juvenala (1629). Prevodio je iz originalnih jezika, ali njemu je bila svrha dati prepjev, a ne doslovan prijevod. Ilijada je prevedena u rimovanim četrnaestercima, dok je za Odiseju izabrao manje prikladan deseterec sa srokom. Tim prijevodom Ch. je utjecao na pokoljenja engleskih književnika, divili su mu se mnogi pjesnici od Popea do Keatsa i Swinburnea, i po njemu Ch. zaslužuje vidno mjesto u povijesti engleske književnosti.

BIBL.: R. H. Shepherd, *Works of G. Ch.*, 1874—75 (standard izdanje); W. L. Phelps, *The Best Plays of G. Ch.*, 1895 (Mermaid Series); T. M. Parrott, *The Works of G. Ch.*, 1910—14 (sadržava dvojbenu *Alphonsus, Empercr of Germany* i druge Ch-ove apokrifne drame).

LIT.: A. C. Swinburne, *Essay on the Poetical and Dramatic Works of G. Ch.*, 1875; E. Koepfel, *Quellen-Studien zu den Dramen G. Chappmans*, etc., 1897 (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte, sv. 82); A. Acheson, *Shakespeare and the Rival Poet*, 1903; J. M. Robertson, *Shakespeare and Chapman*, 1917. J. T-a.

CHAPTAL, Jean Antoine, * Nogaret (Lozère) 14. VI. 1756, † Pariz 30. VII. 1832, francuski kemičar i državnik, profesor kemije u Montpellieru (1781), poznati popularizator nauke. Potaknuo je primjenu kemije u veleobrtu i poljodjelstvu i tako pridonio znatno razvoju mladog kemičkog veleobrtu; uvao je metrički sistem u francuski veleobrt i trgovinu; u Grenellu je vodio fabriku salitre (1793). Poslije državnog udara 1799 postao je ministar unutrašnjih poslova. Po povratku Napoleona s Elbe opet je u vladi. Od 1816 član francuske akademije. H. I.

CHAPU, Henry-Michel-Antoine. * Le Mée (Seinc-et-Marne) 29. IX. 1833, † Pariz 21. IV. 1891, francuski kipar i medaljer. U Parizu su mu bili učitelji J. Pradier i Duret. Od 1856 do 1861 boravi u Rimu, gdje je na nj znatno utjecala antika. Vrativši se u Pariz postigao je svoje prve uspjehe djelima *Jeanne d'Arc à Domremy* (Pariz, Luxembourg) i spomenikom Henry Regnaulta s glasovitim likom *Jeunesse*. Izveo je i nekoliko spomenika (Flaubertov u Rouenu s likom *Vérité*, Le Verrierov u Parizu) i brojna poprsja. Izvanredne su njegove medalje i plakete. Ch. predstavlja klasicistički idealizam svog učitelja Pradiera u ljupkost i nježnost.

LIT.: O. Fidière, *Ch., sa vie et son oeuvre*, Pariz 1894. A. Sch.

CHAPULTEPEC, hridina na Z od grada Mexica, na kojoj je bio izgrađen ljetnikovac nekadašnjih aztečkih vladara, kasnije zamak španjolskoga podkralja i sada predsjednika mehičke republike. Na ovoj hridini širokoga vidika po Anahuačkoj planini stoji od 1920 državna krugovalna postaja. N. Z.

CHARCOT, 1. Jean Baptiste, * Neuilly sur Seine 17. VII. 1867, † na moru na širini Islanda 1936, francuski liječnik, oceanograf i istraživač, sin potonjega. Iza ozbiljnih nauka u medicini posvećuje se oceanografiji i putuje u dva maha (1903—05 i 1908—10) u Antarktiku, gdje uz druge 1910 otkriva jedan otok južno od 70° juž. šir., koji naziva po ocu *Charcotova zemlja*. Istraživao je i sjeverni Atlantik. Osim djela, u kojima iznosi rezultate svojih istraživanja (na pr. *Autour du pól Sud*, 2 sv., 1922), napisao je i studiju *Christoph Colomb vu par un marin*, 1928.

2. **Jean Martin**, * Pariz 29. XI. 1825, † Morvan 16. VIII. 1893, francuski liječnik, otac prijašnjega; od 1872 profesor patološke anatomije na Sorbonni. G. 1882 sagradila je francuska vlada za njega u Salpêtrièru kliniku za živčane

bolesti, na kojoj djeluje do smrti. Osnivač je moderne živčane patologije. Od mnogih djela najglasovitije mu je *Leçons sur les maladies du système nerveux, faites à la Salpêtrière* (1873). Sva djela (*Oevres complètes*) izdana su u 9 sv. 1886—90. Po njemu je nazvano više patoloških simptoma, koje je on ispitao.

CHARDIN, Jean Baptiste Siméon, * Pariz 2. XI. 1699, † Pariz 6. XII. 1779, francuski slikar. Kao 70-godišnjak oslabljena vida često je poboljšavao, a zagonevna smrt mladog sina, slikara Pierrea (1731 do 1768), pogotovo ga

JEAN-BAPTISTE CHARDIN,
Autoportret

je teško pogodila; unatoč svemu zadivio je baš tada javnost svojim pastclima.

U potpuno stvarnoj obradbi i najmanjega i »najtreznijega« predmeta Ch. je ravan najboljim nizozemskim slikarima, ali ih nadmašuje sigurnošću svoga otmjenog ukusa izbjegavajući gomilanje jakih boja. Njegovu visinu u prikazivanju suvremenoga francuskoga građanstva nije nitko dostigao; pogotovu nije nikome uspjelo tako vjerno i bez svake namještenosti i sentimentalnosti prikazati svagdašnjicu žene-kućanice i dražest njezine djece. Nikada nije slikao bez modela, a isti je jednostavni predmet prikazivao i po više puta. Kao kolorist pripada nesumnjivo najvećim majstorima svih vremena. Usprkos ljubavi prema pojedinostima ne gubi nikad smisao za sintezu i nastoji zahvatiti »du-

šuć stvari. Pri tom se služi tehnikom promatranja iz udaljenosti: stavlja jedan do drugoga čiste tonove u malenim mrljama, koje slijeva s pomoću mnogih motiva međusobnog odražavanja u cjeloviti učinak, bogat i koloristički nežnan; to mu daje prilike, da potpuno izrazi i uzduh i svijetlo. Time podsjeća na moderni pointillizam.

Premda je bio dosta dalek specifičnom duhu rokokoa, pa se s više prava smatra kasnim izdankom snažnog i sočnog slikarstva baroka, Ch. je za vladavine Luja XV. bio uvažan slikar.

S dolaskom Luja XVI. na prijestolje preoteli su mah klasicistički slikari, koji su Ch-ovu umjetnost slabo cijenili.

Njegova su se glavna djela očuvala u više replika, a pariski Louvre ima barem po jedan njihov primjerak. To su: *Kuhinjski stol*, 1728; *Mlada žena, koja zapečakuje pismo* (Potsdam, Neucs Palais), 1733; *Zdenac, Kuća od karata*, 1734; *Dobavljačica, Žena, koja bijeli repu* (München); *Gubernanta* (Beč, gal. Liechtenstein), 1739; *Majmun slika, Marljivo majka, Molitva kod stola*, 1740; *Jutarnja toaletta* (Stockholm), 1741; *Žena poslije bolesti* (Beč, gal. Liechtenstein), 1747; *Crtač* (Stockholm), 1753; *Plodovi i vinska čaša*, 1756 (slike bez naznake mjesta nalaze se u Louvru). Nedatiranih »mrtvih priroda« ima u Angersu, Karlsruheu i dr., a od pastela najvrjedniji su njegovi autoportreti iz 1771 i 1775 kao i portret njegove druge žene 1775.

LIT.: C. N. Cochin, *Essai sur la vie de Ch., rédigé en 1788*, Pariz 1880; C. Normand, *J. B. S. Ch.*, Pariz 1901; G. Schéfer, *Ch.*, Pariz 1904; A. Dayot, *J. B. S. Ch.*, Pariz 1905; W. Pinder, »Das Museum«, 11., 1907; O. Grautoff, *J. B. S. Ch.*, »Kunst und Künstler«, 6., 1908; E. Pilon, *Ch.*, Pariz 1909; H. E. A. Furst, *Ch.*, London 1910. F. C.

CHARDON, Louis, * Clermont 1595, † Pariz 1651, mistički pisac, francuski dominikanac. Osim različitih životopisa i prijevoda dijaloga sv. Katarine Sijenske te Pseudo-taulerove knjige *Divinae institutiones* napisao je nekoliko djela iz područja mistike, među kojima se ističe *La croix de Jésus*. Ovim djelom stekao je mjesto među klasicima mistike. Možemo ga isporučivati sa sv. Ivanom od Križa.

LIT.: H. Bremond, *Histoire littéraire du sentiment religieux en France*, Pariz 1928; Quéatif-Echard, *Scriptores O. P.*, sv. II. H. B.

CHARDONNET ili nitrocelulozna svila, nazvana po francuskom kemičaru Hilairu de C., koji ju je prvi počeo tvornički proizvoditi 1891. Dobiva se iz otopine nitroceluloze u smjesi etera i alkohola (iz kolodija). Ovakva je umjetna svila vrlo lako zapaljiva, pa je treba ili denitrirati ili impregnirati metalnim solima. Upotrebljava se još i danas, a dobro joj je svojstvo, što u mokrom stanju gubi znatno manje na čvrstoći nego druge umjetne svile. J. R.-ić.

CHARENTE, 1. rijeka u zapadnoj Francuskoj. Izvire na niskim padinama (319 m) Središnjeg masiva i poslije vijugavog toka utječe u Atlantski ocean blizu luke Rochefort. Ch. je bogata vodom u donjem dijelu blagog pada, tako da je od 355 km toka 190 km plovno.

2. Département u zapadnoj Francuskoj sa 5972 m² i 309.279 stan. ili 52 na km² (1936). Zauzima zemljište, koje se postepeno spušta od I prema Z, a u tom se pravcu prelazi iz krajeva sastavljenih od paleozojskih u krajeve mezozojskih naslaga. Kraj je izložen vlažnim zapadnim vjetrovima te se odlikuje dosta blagom i vlažnom klimom. Poljodjelstvo je glavna gospodarska grana. Pred kraj 19. st. loza je bila gotovo jedina kultura, i grožđe je većinom prerađivano za dobivanje alkoholnih i desertnih pića; središta ove preradbe bila su u gradovima Cognac, Jarnac i Segonzac. Poslije propasti stare loze vinogradarstvo je obnovljeno na novoj podlozi, ali su se uz to razvile i druge poljodjelske grane i stočarstvo. Glavno mjesto Angoulême je ujedno i gospodarsko središte, u kome se uz druge grane veleobrti ističe izradba papira; Ruelle je poznat po izradbi topova. J. R.-ić.

CHARENTE-INFÉRIEURE, département u zapadnoj Francuskoj, sjeverno od Gironde. Zahvata nisko zemljište s blagom atlantskom klimom. Poljodjelstvo je glavno zanimanje, a loza glavna kulturna biljka. Na 7.232 km² živi 419.021 ili 58 na km² (1936). U obalnim mjestima je razvijen ribolov (srdele) i umjetno gajenje kamenica, dok se ranije važne solane sve više napuštaju. La Rochelle je glavno gospodarsko i upravno središte, Saintes, Pons i Jonzac su tržišta vina i središta vinogradarskih krajeva, a Rochefort je važna ratna luka (arsenal). Veći broj primorskih mjesta su poznata kupališta. J. R.-ić.

CHARGÉ D'AFFAIRES → **Diplomatsko zastupanje država.**

CHARKE DULCE je posebna vrsta sušenog mesa, koje se konzervira još i sad u južnoj Australiji i u južnoj Americi (Uruguay). Meso se reže u tanke ploške, utare se na površinu nešto šećera, zatim se suši na suncu. E. M.

CHARLEROI (prije Carolus rex, po Karlu II., španjolskom kralju), važan rudarski i veleobrtni grad na rijeci Sambre u južnoj Belgiji. Ch. leži u ardenskom rudarskom području, te su se u njemu razvile raznovrsne grane veleobrti (izradba različitih vrsta metalne robe, staklo i dr.).

Plovna Sambre, kanal do Bruxellesa te veliki broj željezničkih pruga i cesta omogućavaju lak prijevoz velikih količina ruda i gotovih izrađevina. Stariji gornji grad na lijevoj obali rijeke osnovan je 1666 i poslije je utvrđivan po nacrtima Vaubana; zbog svog važnog prometnog položaja imao je u mnogim ratovima velik značaj, i oko njega su se odigrale velike borbe. Pripadao je najmjenice Španjolskoj, Austriji, Francuskoj i napokon Belgiji. Od gradevinskih spomenika osim stare tvrđave ističe se nekoliko crkava, a od kulturnih ustanova Université du Travail, arheološki i geološki muzej. G. 1936 Ch. je imao 27.262 stan. J. R.-ić.

CHARLESTON, 1. grad i luka na obali Atlantskog oceana u saveznoj državi South Carolina, USA. On leži na poluočitočju, između rijeka Ashley i Cooper. Ima dosta dobru luku, koja je 11 km udaljena od atlantske obale. S bogatim zaleđem Ch. je povezan odličnim željezničkim prugama — ovo ga je učinilo jednom od najvažnijih američkih atlantskih luka. Preko Ch-a izvoze se pamuk, ugljen, drvo i raznovrsni poljodjelski proizvodi, a u samom mjestu razvio se živi, u prvom redu tkalački veleobrtni. Ch. je poznat kao jedno od najvažnijih američkih tržišta pamuka (pamučna burza); ima 62.265 stan. (1931), od toga 47% crnaca. Grad je osnovan polovicom 17. st. Povijesni značaj stekao je u seccsionističkim borbama 1861—65. Ovdje je bilo jedno od najjačih uporišta otpora južnih država, i poslije više teških borba i velikih žrtava osvojile su ga vojske sjevernih država 1865.

2. Grad na plovnoj rijeci Kanawha u saveznoj državi West Virginia, USA. Važno rudarsko i veleobrtno središte (metal, staklo, kemijski proizvodi i dr.). Osim plovne rijeke ima brojne željezničke i cestovne veze. G. 1930 imao je Ch. 60.408 stan.

CHARLET, Nicolas-Toussaint, * Pariz 20. XII. 1792, † Pariz 30. XII. 1845, francuski slikar i grafičar. Učitelj mu je bio A. J. Gros. Već prve njegove litografije, izišle 1820 (*Le Grenadier de Waterloo, Suite des costumes militaires* i *La vieille armée française*) veličaju »legendu Napoleonomu«, koja ispunja čitavo njegovo životno djelo. G. 1842 izdaje veliki popularni album litografija *Vie civile, politique et militaire du caporal Valentin*. Posljednje su njegove veće djelo ilustracije za Napoleonov *Mémorial de Sainte-Hélène*. Osim litografija, njih oko tisuću na broju, izveo je Ch. i niz sitnih uljenih slika, među kojima se ističe *Episode de la Retraite de Russie*, izložena 1836 u pariskom Salonu, o kojoj je Alfred de Musset napisao oduševljen prikaz, stavljajući je pored Poussinova *Potopa* i Géricaultove *Meduze*. Ch. ne doseže kao litograf veličinu Raffeta i Daumiera, ali su njegovi listovi ipak važan dokument za francusku povijest u razdoblju od 1820 do 1840.

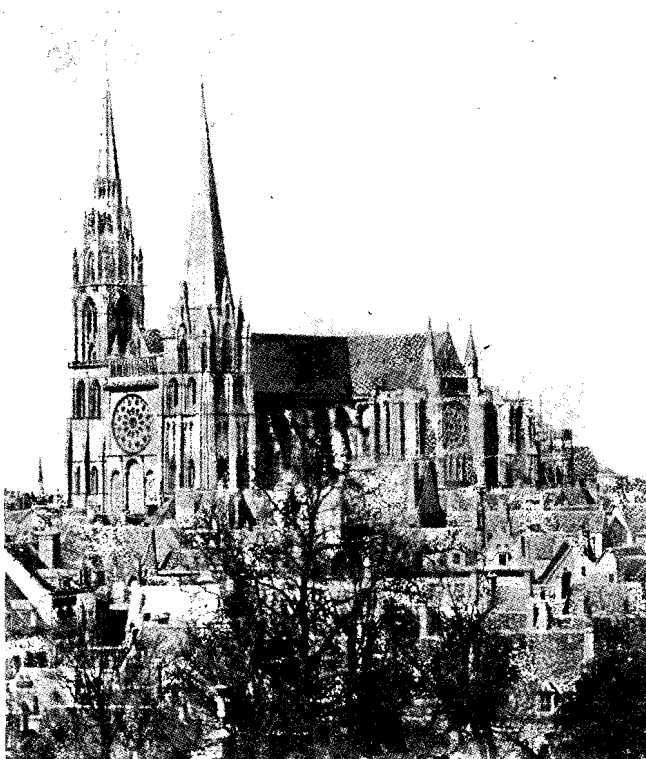
LIT.: A. Dayot, *Charlet et son oeuvre*, Pariz 1893; E. Dehorioix, *Charlet* (Revue des Deux-Mondes), Pariz 1862. A. Sch.

CHARLEVILLE, francuski grad u départementu Ardenes blizu belgijske granice, na rijeci Meuse gotovo spojen s gradom Mézières, na raskršću željeznica i na prokopu Meuse-Aisne, ima 22.557 stan. (1936). Gradu je ime po osnivaču Karlu de Gonzaga iz početka 17. st. Mnogo je trpio u svjetskom ratu (1914—18). Veleobrtni je raznovrstan, a najvažnija je izradba sukna, oružja i različitih predmeta od kovine. N. Ž.

CHARLIÈRE, Jacques Alexandre César de, * Beaugency 12. XI. 1746, † Pariz 7. III. 1823. Kao izvanredan fizičar izumio je balon s vodikom, koji se po njemu prozvaao Charlière. Sl. P.-ić.

CHARLOTTE, grad u saveznoj državi North Carolina, USA. Važno prometno čvorište i središte živog veleobrti (preradba pamuka i duhana), koji najvećim dijelom pokreće električna energija. U vezi s razvojem veleobrti Ch. je postao važno trgovačko i bankarsko središte. Među prosvjetnim ustanovama treba istaći crnačko sveučilište. U vezi s velikim i brzim gospodarskim napredkom naglo se povećao i broj stanovnika: dok je 1900 grad imao samo 18.091, ima 1930 već 82.675 stan. Osnovan je 1750. J. R.-ić.

CHARLOTTE, ime nekih kneginja i vladarica. 1. Ch. (1796—1817), jedinica engleskog princa-regenta Jurja IV. G. 1816 udala se za kasnijega belgijskoga kralja Leopolda I. — 2. Ch. (* 1896), velika vojvotkinja Luxemburga (od 1919), udata za princa Felixa od Bourbon-Parme. G. 1940 napustila je Luxemburg pred njemačkom vojskom. — 3. Ch. (1840—1927), carica Mexica. Jedinica Leopolda I. belgijskog, udala se 1857 za nadvojvodu austrijskoga Maksimilijana i potaknula ga, da 1864 primi carsku krunu Mexica.

CHARTRES, Katedrala
(La France, Géographie illustrée)

Oboljevši duševno poslije tragične smrti svoga muža 1867 živjela je do smrti u Belgiji. — 4. Ch. Christina od Braunschweig-Wolfenbüttela (1694—1715), udata 1711 za Alekseja, sina Petra Velikoga; iz toga je braka potekao car Petar II. Njezin je život na ruskom dvoru prikazao Merežkovskij u romanu »Petar i Aleksej« (1905).

CHARLOTTENBURG, do 1920 samostalan grad, najvećim dijelom na lijevoj obali Spree, nazvan po supruzi prvoga pruskog kralja Fridrika I. Ch. je sada zapadni dio Berlina, od koga ga dijeli Tiergarten. Glavna je ulica Kurfürstendamm. Na sjeverozapadu je dvorac Ch., sagrađen 1696, s perivojem i grobnicama Hohenzollerna. U Ch-u je više visokih škola (najpoznatija visoka tehnička škola), znanstvenih i dobrotvornih zavoda i ustanova, a veoma je razvijen i veleobrtni (elektrotehnički i kemijski, ljevaonice željeza i tvornice strojeva, proizvodnja oružja, stakla i porculana). Ovdje je raskršće mnogih željezničkih pruga, veoma prometna riječna luka, najpoznatija postaja sa zgradom od 140 m visine i automobilsko trkalište. N. Ž.

CHARPENTIER, I. Gustave, * Dieuze 1860, franc. operni skladatelj. Glazbu je učio u Lilleu, poslije u Parizu (učenic Massenetov). G. 1887 stekao je kantatom *Didon* rimsku nagradu, pa je prigodom svoga boravka u Rimu svoje utiske prikazao glazbeno u *Impressions d'Italie*, suiti za orkestar; to je ujedno i prvo priznato djelo majstorovo. Napisao je više velikih oratorijskih djela, na pr. *La vie du poète* za sola, zbor i orkestar (to je upravo simfonija-drama u 4 dijela prema vlastitom tekstu, koja nije za prikazivanje) i *Impressions fausses* za zbor i orkestar. Skladao je zbirku popjevaka (prema stihovima Baudelairea) pod naslovom *Les fleurs du mal*. Najpoznatiji je po svojoj popularnoj operi *Louise* (1900), u kojoj je prikazao lagodan život, kojim žive umjetnici u Parizu; prikaz je dan tragičnom realnošću. Ta je opera (Ch. ju je nazvao »roman musical«) po svom impresionističkom stilu (uz jak oslon na wagnerovsku koncepciju prokomponiranih prizora) bila u prvi čas prava senzacija. No taj stil nije mogao trajno zadovoljiti sve zahtjeve prave operne pozornice, pa tako već u nastavku »Louise«, lirskoj operi u pet činova, *Julien* (1913), nije imao uspjeha. Ch. je osnovao i vodio pučki konzervatorij u Parizu. *Louise* je uspješno izvedena u Zagrebu (prvi put u godištu 1918/19).

LIT.: O. Séré, *Musiciens d'aujourd'hui*, 1911.

2. **Marc Antoine**, * Pariz 1634, † Pariz 24. II. 1704, francuski skladatelj. Učio je u Carissimija u Rimu. Bio crkveni

kapelnik u Parizu. Skladao mnogo crkvenih djela (mise, psalmi, *Te Deum*, *Magnificat*, moteti, 18 oratorija na način Carissimija, kantate s latinskim tekstom), ali je pisao i instrumentalne skladbe. Najveći je uspjeh postigao oratorijem *Le reniement de St. Pierre* kod izvedbe u Parizu. Ch. je skladao i dvije opere: *Acis et Galatée* i *Médée*, koje pokazuju, da je bio ozbiljan takmac tada svemoćnoga Lullya, koji nije dopuštao izvedbe opera drugih skladatelja u Parizu, jer je imao kraljevski patent za prikazivanje samo svojih djela.

LIT.: M. Brenet, *Les musiciens de la S-te Chapelle*, Pariz 1910. B. Š.

CHARRON, Pierre, * Pariz 1541, † Pariz 1603, francuski filozof. Isprva bijaše odvjetnik, a zatim se u okviru svog duhovnog zvanja istakao kao dvorski propovjednik kraljice Margarete. Ch. je predstavnik renesansnog skepticizma (v.). Sumnja u mogućnost naučne spoznaje držeći, da ni osjetila, a ni ograničene duševne sile čovjeka nedostaju za iznalaženje istine. Prava se mudrost stoga sastoji u tome, da se čovjek, uvidjevši svoju spoznajnu nemoć, suzdrži od suđenja. Čudoredni život izvodi Ch. iz bista ljudske prirode, ističući pod utjecajem stoika zahtjev, da se provodi život skladno s umnom prirodom ljudskom u razvijanju i usavršavanju čudorednih elemenata. Tek razvijena čudoredna svijest predstavlja podlogu, koja dovodi do pravoga vjerskog života. Vjera nije osnova, već zreli plod i posvećenje čudorednosti. Po tim mislima Ch. je preteča Kantove etike.

BIBL.: *Trois vérités contre les athées, idolâtres, juifs, Mohamétans hérétiques et schismatiques*, Bordeaux 1593—95; *Traité de la sagesse*. Bordeaux 1601, Pariz 1821, 1836.

LIT.: H. Liebscher, *Ch. und sein Werk »De la sagesse«*, Leipzig 1890. M. P.-s.

CHARTA, naziv, često upotrebljavan u srednjem vijeku za ispravu, kojima se podjeljuju naročita prava. Isprava mletačkog dužda Vitala Michiela o otoku Krku od 3. VIII. 1163 označuje se kao *concessionis charta* (Smičiklas, *Diplomatski zbornik*, II., str. 95). Na glasu je *Magna charta libertatum* kralja Ivana od 15. VI. 1215, koja se često smatra temeljem slobodina u Engleskoj ili čak moderne ustavne države. Ali ova *Magna charta* sadržavaše samo neka osiguranja protiv kraljeve samovolje, dok je početna isprava staleške države u Engleskoj *Statutum de tallagio non concedendo* 1297, kojim je Eduard I. priznao parlamentu pravo u pitanjima poreza.

LIT.: → *Diplomatika i Isprava*.

J. N.

CHARTER (engl.) je iznajmljivanje cijelog broda ili dijelova broda, kad se radi o velikim količinama robe. Najam može biti za stanovitu prugu (*voyage charter*) ili za stanovito vrijeme (*time charter*). Isprava o takvu najmu zove se *charter party*, a sadržava imena obih stranaka, prugu, vrijeme, najamninu, sadržinu broda i točno vrijeme za krcanje i iskrcavanje robe. → *Vozarski ugovor*. D. K.

CHARTERS TOWERS, grad u Australiji, 6.982 stan. (1933), osnovan 1872. Tu su najznatnija zlatna polja u Queenslandu i velike ljevaonice željeza. M. Š.

CHARTIER, Alain, * Bayeux oko 1385, † najkasnije 1433, francuski pisac i diplomat. Učitelj je prijestolonasljednika, kasnije Karla VII., čiji će biti tajnik od 1422. Od 1420 kanonik u Notre-Dame. Ostavio je zbirku ljubavnih pjesama *La belle dame sans merci* (1424). Ostala djela nose odraze nesreća, koje zadesiše Francusku njegova vremena. Svojim radom sokoli građane zovući ih, da se okupe pod žezlom zakonitog vladara (*Quadrilogue invectif*, 1422, *Traité de l'Espérance*, 1428). Na latinskom piše poslanicu pariskom sveučilištu (1420) otmjenim stilom. U ostalim pjesmama (*Lai de Plaisance*, *Lai de Paix*, *Bréviaire des Nobles*) iznio je svoje osjećaje u mnogo življem obliku nego njegovih pjesnički drugovi.

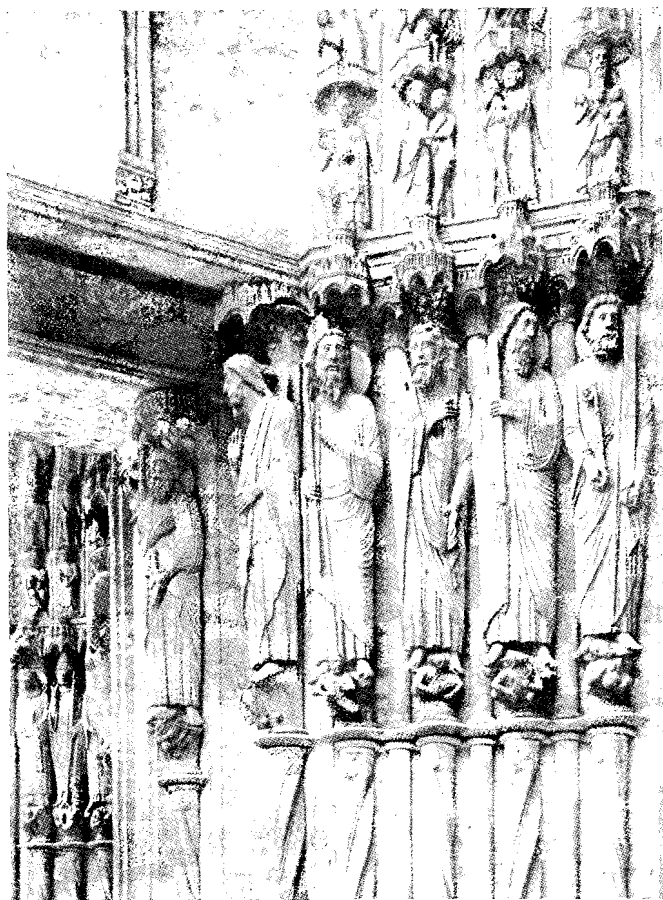
LIT.: P. Champion, *Histoire poétique du XVe s.*, Pariz 1923; A. Thomas, *A. Chartier, chanoine de Paris*, Romania XXXIII (1904). D. Št.

CHARTISM → **Čartizm**.

CHARTRES, glavni grad u départementu Eure-et-Loire, 88 km na JZ od Pariza, na raskršću željeznica, ima 27.027 stan. (1936). Rano je postao središte biskupa. Gotička stolna crkva potječe iz 11. st. Grofovija Ch. spojena je s francuskom krunom 1286 i podignuta 1528 na vojvodinu, kasnije u vlasti Orleanaca. Veleobrtni proizvodi strojeve i kožu, ali su važniji poljodjeljski proizvodi. N. Ž.

CHARTREUSE, La grande → **Kartuzijanci**.

CHARTULARIA (*Chartaria* i *Diplomataria*), zbornici isprava, koji su se sastavljali u samostanima i biskupijama već prije 10. st., često po papinu nalogu. Svrha im bijaše, da se sačuvaju isprave i da njihovi primaoci u svako doba

CHARTRES, Kipovi s južnog portala katedrale
(Orbis terrarum)

mogu dokazati svoja prava. Za hrvatsku povijest i hrvatske isprave od osobitog su značenja zbornici samostana sv. Krševana i sv. Marije u Zadru, zbornik isprava negdašnje benediktinske opatije sv. Ivana Evanđelista u Rogovu blizu Biograda na moru, kartular splitske crkve i t. d.

LIT.: → pod *Isprava* i *Diplomatika*. J. N.

CHASLES, I. Michel, * Epéron 1793, † Pariz 1880, francuski matematičar. Od 1812 učenik politehničke škole u Parizu; 1841 postao je na prijedlog Aragoa profesor strojarstva i geodezije na politehničkoj školi, a 1846 bude za njega osnovana na Sorbonni stolica više geometrije, koju je držao više od 20 godina. Napisao je još i danas važno djelo za povijest geometrije *Aperçu historique sur l'origine et le développement des méthodes en géométrie* (Bruxelles 1837, 2. izd. Pariz 1875), kojim je odmah stekao glas jednoga od prvih matematičara tadašnje Francuske. Još je napisao *Traité de géométrie supérieure* (Pariz 1832) i *Traité des sections coniques* (Pariz 1865). R. C.

2. Philarète, * Mainvilliers 8. X. 1798, † Mlecii 18. VII. 1873, francuski književnik. U mladosti boravio je u Engleskoj, gdje se 7 godina bavio tiskarstvom. Po povratku u Francusku stupa u uredništvo *Journal des Débats*, 1837 postaje čuvar Mazarinove knjižnice, a 1841 imenovan je profesorom stranih jezika i književnosti suvremene Evrope na Collège de France. Prijatelj je H. de Balzaca. Suraduje u *Revue des Deux Mondes*, R. Britannique, R. de Paris i t. d. Od 1847—77 objelodanio je niz knjiga povijesnih i književnih rasprava. Nakon smrti izašli su njegovi *Mémoires*, 2 sv., 1876—78. Hrvatima se bavi u knjizi *Scènes des Camps et des Bivouacs hongrois (1848—49)*, Pariz 1855 i 1879, romansiranom prikazu Jelačićeve vojne protiv Mađarske, u kojoj je povijesna istina pomiješana s pjesničkom fikcijom.

LIT.: R. Maixner, *La Campagne de Jelačić romancée par Philarète Chasles* (Annales de l'Institut Français de Zagreb, 1940); E. Margarete Philipps, *Ph. Ch. critique et historien de la litt. anglaise*. R. M.-r.

CHASSELAS (plemenka) → **Vinova loza**.

CHASSELOT → **Fuška**.

CHASSERIAU, Théodore, * San Domingo 20. IX. 1819, † Pariz 8. X. 1856, francuski slikar i grafičar. Do 1834 radio

je u Ingresovu atelieru. Nakon boravka u Alžiru, domeni francuskog romantičnog slikarstva, osvojila ga je Delacroixova paleta, tako da je u kasnijem radu nastojao pomiriti klasičnu tradiciju Ingresova crteža s koloritom romantike. Za ta je njegova nastojanja značajan portret *Dvije sestre* (1843, Louvre), dok je *Tepidarium* (1853, Louvre) u stilu Ingresova klasicizma. Slike arapskih i turskih jahača (Louvre) pune su romantičnog kolorizma. Najbolje, što je stvoreno u zidnom slikarstvu u prvoj polovini 19. st., jesu fragmenti Ch-ovih monumentalnih fresaka u Cour des Comptes, izgorjelom za vrijeme Komunc. Nastale su 1844—48, a što je spašeno, nalazi se u Louvreu (*La paix*). Im je freskama Ch. pripremio rad Puviss de Chavannesa. I u nekim je pariskim crkvama Ch. izradio freske.

LIT.: A. Bouvenne, *Th. Ch., souvenirs et indiscrétions*, Pariz 1884; V. Chevillard, *Th. Ch.*, Pariz 1854; H. Marcel, *Ch.*, Pariz 1911. V. H.-n.

CHASSIGNIT → **Šasinjit**.

CHATEAUBRIAND, François-René, vicomte de, * Saint-Malo 4. IX. 1768, † Pariz 4. VII. 1848, francuski književnik. Rodio se kao posljednji od desetoro djece i proveo djetinjstvo uz namrgodena i naprasita oca i uz majku, »koja je umjela samo uzdisati«, osamljen i zapušten, predajući se maglovitim maštanjima i romantičnoj sjeti, a družeci se jedino sa svojom sestrom Lucilom. Nauke je polazio u kolegijima u Dolu, Rennesu i Dinanu, a zatim je stupio kao poručnik u navarsku pukovnicu s pesadom u Cambraiu (1788). U Parizu je bio predstavljen na dvoru, družio se s književnicima i objelodanio prve svoje stihove u *Almanach des Muses*. Da se skloni pred revolucionarnim nasiljima, otišao je 1791 u Ameriku sa smionom osnovom, da otkrije prolaz na sjevero-zapad. Ostao je u Americi osam mjeseci i našao ondje okvir, krajolike i neke elemente prvih svojih romana: *Atala* (1801), *René* (1805) i *Les Natchez* (objelodanjeno tek 1826). Saznavši za kraljevo uhićenje vratio se u Francusku (1792), oženio se i malo zatim pridružio emigrantskoj vojsci. Bio je ranjen kod Thionvillea, zatim se sklonio u Bruxelles, onda u Jersey i konačno u London (1793—1800), gdje se teško probijao, ali je obogatio znanje i objelodanio prvu svoju knjigu *Essai sur les révolutions* (1797), koja je prožeta duhom 18. st., bezvjerska, sustavna i deklamatorska. G. 1800 vratio se u Francusku. Majčina smrt probudila je u njemu vjerski osjećaj, pa je već 1799 stvorio nacrt za apologiju kršćanske vjere, osnovanu na osjećajnim i estetskim razlozima, koju je objelodanio 1802 pod naslovom *Génie du Christianisme*, u času kada je Bonaparte potpisao konkordat. Ta je knjiga rječito odobravala političke mjere prvog konzula, pokazujući ujedno neslućene izvore ganuća i pjesništva. Ch. bude tada imenovan tajnikom poklisarstva u Rimu, zatim opunomoćenim poslanikom u Valaisu (1804), ali je dao ostavku nakon smaknuća vojvode od Enghiena. G. 1806 ode na putovanje, da posjeti krajeve, u koje je htio smjestiti radnju svoga kršćanskog epa u

prozi *Les Martyrs* (izašlo 1809), Grčku, Carigrad i Jeruzalem, te se vratio preko Tunisa i Španjolske. Opisao je taj put u *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, gdje ponosno govori o sebi među velikim povijesnim uspomena, ali gdje ima i divnih slika prirode. Nadalje je donio s tog puta *Les aventures du dernier des Abeñcerages*, ali je objelodanjenje djela zaustavila Napoleonova cenzura, pa je tiskano 1826. Iz svog utočišta u Aulnoy-sous-Bois poveo je dosta živu oporbu protiv Napoleona, koja mu je pribavila neugodnosti, kao na pr. zabranu da održi govor prigodom primitka u Francusku

FRANÇOIS-RÉNÉ
DE CHATEAUBRIAND
Giroudet-Trioson
Versailles, Musée de Versailles

akademiju (1811). G. 1814 objelodanio je pamflet *De Buonaparte et des Bourbons*, kojim je namjeravao pripremiti obnovu zakonite monarhije. Nakon Waterlooa imenovan je francuskim parirom, te se posvetio novinarstvu (*Le Conservateur, Les Débats*). G. 1820 imenovan je poklisarom u Berlinu i malo zatim u Londonu (1821). Zastupao je Francusku na kongresu u Veroni (1822), a 1823 postao je ministrom vanjskih poslova. No pošto mu je uspjelo izazvati rat u Španjolskoj, oduze mu 1824 Villèle bezobzirno lisnicu. Tada se vratio novinarstvu, te je pobijao pretjerane rojaliste sve do Villèleova pada, kada je bio imenovan poklisarom u Rimu. Španjolska revolucija 1830, koja je srušila Karla X., bila je uzrok njegovoj ostavci. Od sada je Ch. živio van političkog života, u ponešto ukočenoj pozi vjernosti prema svrgnutoj dinastiji. Usprkos slavi i štovanju, kojim je bio okružen, kao i uza svu odanost prijatelja, njegova je starost bila rastužena razočaranjima i materijalnim poteškoćama, koje su ga prisilile, da »podigne zajam na svoj grob«, t. j. da proda svoje *Uspomene*, uz uvjet, da izađu tek poslije njegove smrti (*Mémoires d'outre-tombe*, 1849—50).

Premda je danas već znatan dio njegovih djela zastario (na pr. *Les Martyrs*), te se osjeća i mnoga njihova slabost (na pr. apologetska i dijalektska vrijednost djela *Génie du Christianisme*), njegovo mjesto ipak ostaje prvorazredno. On je obnovio i razradio sve velike teme, od kojih će živjeti romantizam: sjetu, osamljenost, zaziranje od života, suosjećanje s prirodom, vjersko ganuće, draž eksotike, smisao za prošlost i za razliku vjekova i t. d. Stvorio je najizrazitije romantičke tipove, kao na pr. čistu djevicu, koja se bori protiv svoje ljubavi i od toga umire (*Atala*), i mladog junaka, lijepa i kobna, ponosna i osamljena, mučena svim olujama strasti (*René*) i t. d. Sve je to iskitio blistavim stilom, koji je raskošan, sjajan, šaren, zvonak, čas rječit, čas uzrujan, uzvišen i priprost, šatan i duhovit.

BIBL.: *Oeuvres complètes*, 12 sv., Pariz 1859—61 s uvodom Sainte-Beuvea; *Correspondence générale*, objelodanio Louis Thomas, 5 sv., Pariz 1912—24; *Chateaubriand et Hyde de Neuville... Correspondence...* izdala Marie-Jeanne Durry, Pariz 1929; *En marge des Mémoires d'outre-tombe, fragments inédits*, izdala M. J. Durry, Pariz 1934. Postoji nekoliko kritičkih izdanja: *René*, od A. Weila 1935; *Les Natchez*, od G. Chinarda 1932; *Les aventures du dernier des Abencérages*, od P. Hazarda i M. J. Durryja, Pariz 1926. Za *Mémoires d'outre-tombe* treba uzeti izdanje, koje je priredio E. Biré, 6 sv., Pariz 1898—1901.

PRILJEVODI: Najstariji hrv. prijevod je *Atala, Povijest... ponašio VI. Vežić* (Neven 1856). Isti je preveo *Zgode posljednjega Abanseraža* (Vienac II.). Prevedeni su nadalje neki ulomci u različitim časopisima.

LIT.: Rasprave o Ch. vrlo su brojne. Spominjemo: Sainte-Beuve, *Ch. et son groupe littéraire sous l'Empire*, 1861, drugo prošir. izd. 1878; J. Lemaître, *Ch.*, Pariz 1912; P. Moreau, *La conversion de Ch.*, 1933; A. Cassagne, *La vie politique de Ch.*, 1911; E. Beau de Loménie, *La carrière politique de Ch. de 1814—1830*, Pariz 1929; M. J. Durry, *La vieillesse de Ch.*, 2 sv., 1933; V. Giraud, *Le christianisme de Ch.*, 2 sv., 1925—28; M. Souriau, *Les idées morales de Ch.*, 1909; A. Dollinger, *Les études historiques de Ch.*, 1932; B. Briod, *L'homerisme de Ch.*, 1928; A. Poirier, *Les idées artistiques de Ch.*, 1930; G. Chinard, *L'exotisme américain dans l'oeuvre de Ch.*, 1918. J. D.-c.

CHATEAURENAULT (CHATEAURENAUT), François-Louis Rousselet, * 1637, † 1716, francuski viceadmiral, jedan od osnivača francuske moći na moru i u kolonijama. Sudjeluje u početku svoje karijere u operacijama na obalama Afrike, a poslije u ratovima i borbama s Holanđanima i Englezima (Béveziers i Lagos). Ch. je pratio Jakova II., kada je prelazio u Škotsku, kojom je prilikom potukao engleskog admirala Herberta 1689. Ar. P.

CHATEAUROUX, glavni grad départementa Indre, usred Francuske, u plodnoj dolini rijeke Indre, koja ga dijeli od predgrada Déolsa, na željezničkoj pruzi Bordeaux—Orléans, ima 28.578 stan. (1936). Grad se razvio oko brežuljka, na kojemu je zamak iz 10. st. Ch. bijaše od vremena Luja XIII. vojvodina, koju je Luj XV. darovao svojoj ljubovci Mariji Ani de Mailly. Veleobrt izrađuje sukno i preraduje duhan, a trgovina promeće poljodjelske proizvode, pivo i kožu. N. Ž.

CHATHAM, 1. grad i ratna luka u grofoviji Kent nedaleko od Londona, na desnoj obali plovne rijeke Medway, ima 42.996 stan. (1931). — 2. Grad u Kanadi, nedaleko jezera St. Clair u pokrajini Ontario, trgovačko naselje na raskršću željeznica, ima 14.569 stan. (1931). N. Ž.

CHATHAM → Pitt William.

CHATHAMSKO OTOČJE, prije zvano Broughtonovo, po obretniku od 1791, i. od Novog Zelanda, kojomu pripada politički, složeno od mnogo otočića vulkanskoga sastava, među kojima je najveći otok Chatham ili Warekauri

(937 km²), djelomice naseljeno malim brojem pastira ovaca. Ovdje je najjužnija granica palme. N. Ž.

CHATILLON, Auguste de, * Pariz 1813, † Pariz 1881, francuski slikar, kipar i pjesnik. Poznati su njegovi portreti Victor Hugoa i Th. Gautiera. U Americi (1844—1856) izradio je sliku na platnu 40 m² *Bitka kod Resaca de Palma*, sada u Bijeloj kući. Po povratku u Francusku izdao nekoliko knjiga pjesama (najpoznatija *A la Grand' Pinte*, 1860) i proze. P. Cl.

CHATTANOOGA, grad u saveznoj državi Tennessee (USA), na rijeci Tennessee River, važno velicobitno metalurgija i tekstil) i trgovačko središte. Osim plovne rijeke Ch-u spaja s drugim mjestima velik broj željezničkih pruga i putova. Među prosvjetnim ustanovama ističe se sveučilište. Ch. je tek u novije doba naglo napredovao: g. 1870 imao je samo 6.093 stan., 1900 g. 44.604 stan., 1930 imao već 119.700 stan., od kojih trećinu crnaca. U američkoj prošlosti mjesto je poznato po velikoj bitki, u kojoj su federalne čete 23.—25. studenoga 1863 izvojevale veliku pobjedu. J. R.-c.

CHATTERTON, Thomas, * Bristol 20. XI. 1752, † London 24. VIII. 1770, engleski pjesnik. G. 1760—67 polazi u školu u Colstonu, ali slabo napreduje. Pohlepno čita pjesnike iz 15. st. Chattertonovi su tijekom dvaju vjekova bili crkvenjaci u crkvi St. Mary Redcliffe, oko koje se i Thomas u djetinjstvu najradije bavio prevrećući po starim listinama i diveći se drevnim gotskim spomenicima. Već 1764 javlja se satirom na jednog od crkvenih nadstojnika, koji je dao odstraniti stari umjetnički križ iz crkvenog groblja. U 12. godini napisao je svoju prvu književnu mistifikaciju, dijalog *Elinoure and Juga*, i predstavio ga kao djelo pjesnika iz 15. st. Zatim je izmislio ličnost nepoznatog redovnika i pjesnika Thomasa Rowleya iz 15. st. i oko njega stvorio čitavu legendu krivotvoreći drame i druge književne sastavke, dok nije uvjerio suvremenike, da je otkrio zbirku rukopisa T. Rowleya. Ch. ide dalje te krivotvori povelje dokazujući plemstvo nekih bristolških građana. Ljeti 1767 postaje pripravnik kod odvjetnika Lamberta. Sad je počeo objavljivati tobožnje stare rukopise, a zapravo svoje originalne sastavke velike pjesničke vrijednosti. Među njima se ističu balada *The Bristowe Tragedie*, dramska pjesma *Aella*, dramski ulomak *The Tragedie of Goddwyn* i manji sastavci kao što su *The Tournament, The Battle of Hastings* i *The Parliament of Sprites*. Svoje rukopise šalje londonskim izdavačima, ali bez uspjeha. Književniku Horaceu Walpolu šalje mistifikaciju tobožnjeg starog rukopisa o počecima engleskog slikarstva (*The Ryse of Peynclyne yn Englande, wrotten by T. Rowley*, 1469). U isto vrijeme Ch. počinje pisati političke članke u stilu Juniusovih pisama za različite londonske časopise. Sredinom travnja 1770 šalje svoju »Oporuku« (*Last Will and Testament*), čudnovatu satiričku smjesu šale i zbilje, u kojoj izriče namjeru, da učini kraj životu. Koncem istog mjeseca doseli se u London, gdje piše političke člankove, ekloge, lirske pjesme, satire u stihu i prozi. Njegova »opera« *The Revenge* davala se s nekim uspjehom na pozornici. Tada je stekao priznanje političara Wilkesa i londonskog načelnika Beckforda, koji je umro u času, kad bi mu bio mogao najviše pomoći i spriječiti njegovu smrt. Izdavači su slabo plaćali ili odbijali njegove rukopise. Mladi je Ch. počeo gubiti nade. Već nakon drugog mjeseca boravka u Londonu prijeti mu glad i bijeda. Kad je i posljednji pokušaj, da dobije mjesto vidara na nekom brodu, propao, uništio je sve svoje spise i otrovao se arsenom kao kiselinom u svojoj tavanskoj sobi. Bilo mu je 17 godina i 9 mjeseci.

Ch-ova je smrt prošla nezapažena, jer su ga i oni, koji su cijenili njegove pjesme, smatrali jednostavnim prepisivačem i izdavačem starih rukopisa. Danas su njegovi najbolji sastavci, bez ikakvih koncesija njegovoj nezreloj dobi, vrlo cijenjeni. Među njegovim lirskim pjesmama ističu se osobito *The Song of Aella* i *Excelente Balade of Charitie*, dok oda slobodi iz dramskog ulomka *The Tragedie of Goddwyn* ide u red najboljih pjesama te vrste u engleskoj književnosti.

Ch. je snažno utjecao na engleske romantike, i s pravom ga nazivaju »ocem nove romantičke škole«. Njegovu su tragičnu smrt komemorirali u svojim djelima P. B. Shelley (*Adonais*), W. Wordsworth (*Resolution and Independence*), S. T. Coleridge (*A Monody on the Death of Ch.*) i D. G. Rossetti (*Five English Poets*), dok je J. Keats njegovoj uspomeni posvetio spjev *Endymion*. U Francuskoj je A. de Vigny napisao dramu *Chatterton* (1834), koja, izuzevši okolnosti tragične smrti, neina mnogo veze sa stvarnim činjenicama Ch-ova života.

BIBL.: T. Tyrwhitt, *Poems supposed to have been written at Bristol by Thomas Rowley and others, in the Fifteenth Century*, 1777 (Tyrwhitt nije vjerovao u autentičnost pjesama); J. Milles u izdanju iz 1782 brani autentičnost pjesama; A. Kippis u *Biographia Britannica*

(sv. IV., 1789), koja sadržava Ch-ov životopis od G. Gregoryja, daje historijal polemike, koja se razvila oko autentičnosti Ch-ovih pjesama; R. Southey i J. Cottle, *The Work of T. Ch.*, 1803; *The Poetical Works of T. Ch.* (Aldine Edition of British Poets, 1871; u predgovoru je prof. W. Skeat, na temelju analize Ch-ova jezika i stila, definitivno dokazao, da su pjesme mistifikacija); Roberts, *Poetical Works of T. Ch.*, 1906; Hare, *The Rowley Poems*, 1911.

LIT.: D. Wilson, Ch., a *Biographical Study*, 1869; H. B. Forman, *T. Ch. and his latest editor*, 1874; D. Masson, Ch., a *Biography*, 1899; H. Richter, *T. Ch.* (Wiener Beitrage zur engl. Philologie, 1900); C. E. Russell, Ch., 1909; J. H. Ingram, *The True Ch.*, 1910; E. Clarke, *New Lights on Ch.*, 1916. J. T. a.

CHATZPECK, Jakob, pisac i iluminator iz početka 15. st. Župnik u Kranju. Koloman de Manswerd pozvao ga je, da napiše *Moralia beati Gregorii papae*. On je taj spis dovršio u kolovozu 1410 u Kranju, a župnik ga je 1412 poklonio mjesnoj župnoj crkvi. Rukopis je ukrašen inicijalima u bojama i zlatu te ukrasima na rubu. Slog se uglavnom slaže sa slogom u ono doba veoma uplivne iluminatorske struje, koja je zavladala na dvoru češkoga kralja Venceslava.

LIT.: Komatar, *Kranjski mestni arhiv*, u Jahresb. d. Gymn. in Krainburg 1912/13; *Zgodovinski Zbornik*, 131.

CHAUCER, Geoffrey, * London 1340?, † London 25. X. 1400, engleski pjesnik, sin trgovca vinom. G. 1357 spominje

GEOFFREY CHAUCER

se kao paž Elizabete de Burgh, žene Lionela, trećeg sina kralja Edwarda III. G. 1359 ratuje u Francuskoj, pada u ropstvo, ali je uskoro otkupljen. Nakon povratka u Englesku uči pravo. G. 1367 već je na dvoru Edwarda III. U isto vrijeme uzima za ženu Philippu Payne Roet, koja je također kraljčina »domicella«. Kad je 1368 umro Lionel, Ch. je prešao u službu Ivana od Gaunta, vojvode od Lancastera i četvrtog kraljeva sina, koji je bio Wycliffeov pokrovitelj i važna ličnost u političkoj povijesti Engleske. Kad je Ivan od Gaunta ostao udovac, uzeo je 1396 za ženu Katarinu, sestru Ch-ove žene Philippe. Međutim Ch. zauzima različite položaje na dvoru, a 1368 postaje kraljev štitonoša. U prosincu 1372 Ch. putuje u Genovu, gdje pregovara o trgovanju s genoveškom republikom. U Italiji ostaje gotovo godinu dana, posjećuje Firencu, Pisu, a vjerojatno i Padovu. Neki misle, da se tada upoznao s Petrarcom i s Boccacciom, no na svaki način boravak u Italiji bio je presudan za njegov književni rad. Kad se vratio u Englesku, Ch. počinje živjeti udobnim životom. Imenovan je nadzornikom carina u londonskoj luci. G. 1377 putuje u tajnom poslanstvu u Flandriju, a nešto kasnije odlazi u diplomatskoj misiji u Pariz i u Montreuil, gdje su se vodili diplomatski pregovori o miru između Engleske i Francuske. Čini se, da je Ch. 1378 opet putovao u Francusku zbog namjeravane ženidbe između kralja Rikarda i kćeri francuskoga kralja. Koncem svibnja iste godine odlazi na svoje posljednje diplomatsko putovanje u Lombardiju, gdje pregovara o ratnoj pomoći engleskom kralju s milanskim vojvodom Bernabom Viscontijem, kojega kasnije spominje u Canterburyjskim pričama. G. 1385 Ch. postaje sudac za grofoviju Kent. Iste se godine nastanio u Greenwichu, gdje je ostao sve do kraja 1399. G. 1386 nalazimo ga u parlamentu kao jednog od dva zastupnika (knights) za grofoviju Kent. G. 1387 umire mu žena, a 1388 Ch. vjerojatno ide na hodočašće u Canterbury. U isto vrijeme piše većinu Canterburyjskih priča. G. 1389 postaje nadzornik za gradnju palača u Westminsteru i za popravak kapele u Windsoru, imenovan je nadglednikom nasipa Temze i dobiva slične sinekure. Ali sad ga je na jednom iznervirala sreća, i posljednje godine života provodi u bijedi, tako da je 1398 morao tražiti zakonsku zaštitu od vjerovnika. Kad je 1399 stupio na prijestolje kralj Henrik IV., Ch. mu je uputio tužbalicu o svom siromaštvu pod naslovom *Compleynt to his Pors*, a kralj mu je na to potvrdio sve njegove stare povlastice i poverio godišnju potporu. Pod konac 1399 Ch. je uzeo u najam kuću u Westminsteru, gdje je i umro. Pokopan je u Westminsterskoj opatiji. Njegov grob u kapeli sv. Benedikta postao je središte onog »kuta pjesnika«, gdje su se poslije stoljećima

pokapali zaslužni engleski književnici. Tu mu je 1555 podignut spomenik.

Ch-ov rad može se podijeliti na tri razdoblja: francusko, talijansko i englesko. U prvo razdoblje (1359—72) idu Ch-ova najranija pjesnička djela, koja su sva prijevodi iz francuskoga ili su pisana prema francuskim uzorima. Ovamo ide osobito *The Romaunt of the Rose*, prijevod francuskog djela *Le Roman de la Rose*, koje je oko 1237 napisao Guillaume de Lorris (4.000 stihova), a četrdeset godina kasnije nastavio Jean de Meung (16.000 stihova). Od engleskog prijevoda sačuvala su se tri ulomka s ukupno 7.698 stihova, od kojih je samo prvi ulomak sigurno Ch-ov. Izgubljeno je Ch-ovo djelo iz ovog doba *The Book of the Lyon*, koje je očito bilo prijevod djela *Le Dit du Lion*, koje je francuski spjevao Guillaume Maehault. Kad je u rujnu 1369 umrla od kuge u svojoj 29. godini vojvotkinja Blanche od Lancastera, prva žena Ivana od Gaunta, Ch. je na njezinu uspomenu napisao *The Book of the Duchesse* ili *The Deth of Blaunche*. To je prvo autentično Ch-ovo djelo. U njemu se pjesnik u pojedinostima povodi za Machaultom i Froissartom te slijedi suvremene francuske književne konvencije, ali već pokazuje veliku vještinu u prilagodivanju posuđenoga gradiva. I ovo je djelo kao i *The Romaunt of the Rose* pisano u osmeračkim distisima sa srokom. Ovamo padaju i dva manja djela: *An A. B. C.*, »carmen secundum ordinem literarum Alphabeti« u čast Blažene Djevice, gdje svaka strofa od 8 stihova, koji se sriču ababbcc, počinje s uzastopnim slovom alfabeta, i *The Compleynte unto Pite*, u kojoj se pjesnik tuži na okrutnost ljubavi u metru »rime royale«, gdje se klice sastoje iz 7 jampskih pentametara sa srokovima ababbcc. Sve te metričke oblike Ch. je preuzeo od francuskih pjesnika, u prvom redu od Guillaume de Maehaulta.

U drugom razdoblju svoga rada (1372—86) Ch. stoji pod talijanskim utjecajem, osobito pod utjecajem Dantea i Boccaccia. Ne upotrebljava više francuski osmerački distih (couplet), nego »rime royale« i deseterački distih sa srokom (heroic couplet). U ovo razdoblje padaju veliki spjev *Troilus and Criseyde*, neke Canterburyjske priče, zatim *The Hous of Fame*, *The Parlement of Foules* i *The Legend of Good Women*. U tim djelima Ch. pokazuje, da je u pogledu arhitektonike i fabule mnogo naučio od talijanskih književnika Boccaccia i Dantea, a poznavao je i neke Petrarkine sonete. U vrlo uspjelom spjevu *Troilus and Criseyde* (8.200 stihova u metru »rime royale«) Ch. obrađuje sredovječnu »trojansku legendu«; u njem slijedi u stopu Boccacciovo djelo *Filostrato*. Osobe, koje su kod Boccaccia blijeđe i konvencionalne, postale su u rukama Ch-a žive i uvjerljive. Boccacciovo djelo »Teseide« pružilo je Ch-u gradnju za pjesničku pripovijest *Palamon and Arcyte*, koja je kao »Vitezova priča« (*The Knight's Tale*) došla na prvo mjesto među Canterburyjskim pričama. I ovdje se očituje Ch-ova vještina u preobražavanju Boccacciove fabule i karaktera. Boccaccio i drugi talijanski književnici utjecali su i na još neke Canterburyjske priče, premda one od velike česti padaju u treće Ch-ovo razdoblje. Tako se, na primjer, Redovnikova priča (*The Monk's Tale*) sastoji iz niza »tragedija« osoba, koje su s visoka položaja pale u bijedu, a sastavljena je po ugledu na Boccacciovo latinsko djelo *De casibus virorum illustrium*, dok su pojedini primjeri uzeti iz više pisaca (»De Hugelino, Comite de Pize«, na pr., iz Danteova »Pakla«). Za dirljivu priču oksfordskog đaka (*The Clerkes Tale*) od strpljivog Grizeldi sam Ch. tvrdi, da ju je uzeo iz Petrarkina latinskog prijevoda Boccacciove novele (*Decameron* X, 10). Premda posjednikova priča (*The Frankeleyn Tale*) podsjeća na Boccaccia (*Filocolo*, V; *Decameron*, X, 5), kao što je i nadzornikova nepristojna priča (*The Reves Tale*) nalik na jedan francuski *fabliau* i na jednu Boccacciovu novelu (*Decameron*, X, 6), nije vjerojatno, da je tu Boccaccio poslužio Ch-u kao neposredan uzor. Ch. je crpao i iz popularnih latinskih djela onoga vremena. Jacobus a Voragine (*Legenda aurea*) pružio mu je predmet za život sv. Cecilije (*Lyf of Seynt Cecyle*), koji je kasnije ušao u Canterburyjsku zbirku kao priča druge dumne (*The Seconde Nonnes Tale*), dok je priču o Konstanci, kćeri kršćanskoga kralja, koja se udaje za turskog sultana s namjerom, da ga obrati (*The Tale of the Man of Lawe*), Ch. našao u anglo-normanskoj kronici Nikole Triveta. Ovom razdoblju pripadaju i dvije pjesme, koje je Ch. spjevao u slavu zaruka i vjenčanja Rikarda II. s Anom Češkom. To su *The Hous of Fame* i *The Parlement of Foules*. Prva je nedovršena pjesma u osmeračkim distisima, za koju je Ch. uzeo zamisao iz Froissartova djela *Le Temple d'Honneur*. Druga pjesma s mnogo svježine i humora opisuje, u metru »rime royale«, zborovanje ptica na dan sv. Valentina, kad se sklupaju ptičji brakovi. U posljednjem djelu iz ovog razdoblja, *The Legend of Good Women*, Ch. se vratio k latinskim uzorima, u prvom redu k Ovidiju (Heroide). Djelo je ispjevano u deseteračkim distisima. Iz istog vremena potječe Ch-ovo najbolje djelo u prozi, prijevod Boetijeva djela *De Consolatione Philosophiae*, koje ga je nadahnulo, da napiše nekoliko kraćih sastavaka u stibu (*The Former Age*, *Fortune*, *Truth*, *Gentillesse* i *Lak of Stidfastnesse*).

Glavno Ch-ovo djelo i jedino, koje pada u doba njegove zrelosti, u englesko razdoblje (1386—1400), to su njegove Canterburyjske priče (*The Canterbury Tales*). U ovom trećem razdoblju Ch., istina, još uvijek posuđuje tu i tamo po koju fabulu, ali on sada nenatkriljivim umijećem toj gradnji udiše život i udara svoj osobni pečat. Priče su od velike česti spjevane u deseteračkim distisima sa srokom. Najzanimljiviji je prolog, koji pruža živahnu sliku suvremenog života Engleske. Dvadeset i devet hodočasnika sakupljeno je u gostionici Tabard u londonskom predgrađu Southwark i spremaju se da pješače u Canterbury i da se tamo poklone grobu Tome Becketa. Svi su slojevi društva zastupani, a od svakog pojedinca Ch. je ostavio značajnu sliku. Za mnoge od tih majstorskih portreta dokazano je, da su likovi iz života. Nakon večere gostioničar predlaže, da svaki hodočasnik priča po jednu priču na putu u Canterbury, a jednu na povratku. Najbolji pripovjedač dobit će na po-

vratku besplatnu večeru. I tako se počinju redati priče, koje su po sadržaju i jeziku usklađene s društvenim položajem pripovjedača. Sam je okvir priča majstorski izrađen, jer osim glavnog prologa svaka priča ima svoj kraći prolog. Djelo nije završeno; ima 24 priče, od kojih četiri nisu potpune. Covječnost, snaga i draž, kojima je zaodio svoje priče, stavljaju Ch-a u red najvećih narativnih pjesnika svijeta i približuju čitatelju Englesku njegovih dana dajući joj boju i toplinu života.

Ch-a često nazivlju ocem engleskog pjesništva. On je doista prvi od starih srednjoeengleskih pjesnika, koji se može čitati bez osobite filološke spreme. Premda su tvrdnje o njegovim zaslugama za stvaranje modernog jezika često pretjerane, on je ipak zaslužan, što je londonskom govoru dao dostojanstvo književnog jezika i tako odvratio druge engleske pjesnike od pisanja na francuskom i latinskom jeziku. Ch-a su već njegovi suvremenici po zaslugi cijelili. Poznat je o njemu laskavi sud njegova prijatelja i suvremenika, pjesnika Johna Gowera. Najveći tadašnji francuski pjesnik Eustache Deschamps zove ga »grant translateur« i u njegovu slavu piše jednu baladu. I kasnije, u doba humanizma, njegova je slava prelazila granice Engleske. Sredinom 16. st. Lilio Giraldo (Lilius Giralduš), jedan od prvih talijanskih humanista, u svom pregledu evropske književnosti daje Ch-u prvo mjesto među engleskim književnicima. Uz Shakespearea i Miltona, Ch. danas zauzima mjesto kao treći u vrhovnom pjesničkom trojstvu engleskog Parnasa.

BIBL.: W. W. Skeat, *Complete Works of G. Ch.*, 6 sv., Oxford 1896; A. W. Pollard, *The Works of G. Ch.* (Globe Edition), 1903; E. P. Hammond, *Chaucer, a Bibliographical Manual*, 1909.

LIT.: A. W. Pollard, *A Primer of Ch.*, 1893; R. K. Root, *The Poetry of Ch.*, 1906 i 1922; E. Legouis, *Chaucer*, 1910; G. L. Kittredge, *Ch. and his Poetry*, 1915; J. M. Manly, *Some new light on Ch.*, 1926; C. Spurgeon, *Five Hundred Years of Chaucer criticism and allusion*, 1918—1922. J. T.-a.

CHAULMOOGRA-ULJE ili Oleum Gynocardiae dobiva se iz sjemena biljke *Hydnocarpus Kurzii* iz Burme. Indijsko chaulmoogra-sjeme potječe od biljke *Gynocardia odorata*. Ulje je lijek protiv trahoma i gube (lepre), te sadržava gliceride palmitinske, arahinske i ginokardijske (chaulmoogra) kiseline, albuminoide i fitosterin. A. B. i Z. P.

CHAUMETTE, Pierre, * Nevers 1763, † Pariz 1794, francuski pisac. Napisao je par rasprava o književnosti (*Traité de poésie épique*, *Traité de rhétorique*) i nekoliko drama, ali je mnogo poznatiji kao prekaljeni revolucionarac: surađuje u listu »Révolutions de Paris« i član je komune. Dao je zatvoriti sve pariske crkve i jedan je od glavnih osnivača kulta Razuma. Nepoželjan Robespierreu, biva gijotiniran. Spise mu je izdao F. Braesch: *Papiers de Chaumette*, Pariz 1908.

LIT.: F. A. Aulard, *Mémoire de Chaumette sur la Révolution du 10 août 1792*, Pariz 1893. D. St.

CHAUMETTE DES FOSSES, Jean-Baptiste Gabriel Amédée, * Pariz 18. VI. 1782, † listopad 1841, francuski diplomat i književnik. Iza polaska École des langues orientales pošao je 1803 u Carigrad prateći generala Brunea. Služio je kao kancelar konzulata u Bukureštu, zatim generalnog konzulata za Bosnu u Travniku (od prosinca 1807 do konca srpnja 1808). Kako je bio radoznala duha i marljiv, a poznao je dobro turski i imao dara za učenje jezika (znao ih je dvadesetak), pozorno je motrio običaje stanovnika i upućivao se u gospodarsko stanje u Bosni. Posljedica je toga proučavanja knjiga *Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808* (Berlin—Pariz 1812), koja predstavlja potpunu sliku Bosne u prvim godinama 19. st. Taj je putopis bio jedan od glavnih izvora, kojima se služio Mérimée sastavljajući svoja oponašanja »ilirskih pjesama«, objelodanjena u knjizi »*La Guzla*« (1827). Iz Travnika je Ch. bio premješten u Stettin, a zatim u Gothenborg. G. 1823—25 putovao je po Norveškoj, Laponskoj i sjevernoj Rusiji, a 1824 bio je imenovan generalnim konzulom i otpravnikom u Limi. Vraćajući se nakon 15-godišnjeg boravka iz Perua u Francusku htio se svratiti u Sjevernu Ameriku, ali je putem umro od groznice dobivene u panamskim vodama.

BIBL.: Postoje još dva izdanja »Putu u Bosnu«: Pariz, F. Didot, 1816, i Pariz, F. Didot, 1822. — Ch. je objelodanio i *Essai sur le commerce de la Norvège* i još neke spomenice. Pripremio je još neke radove, no smrt ga je spriječila, da ih dovrši.

LIT.: Roux de Rochelle, *Ch. d. F.*, Bulletin de la Société de Géographie, Pariz 1842; V. Yovanovitch, *La Guzla de Prosper Mérimée*, Pariz 1911. J. D.-e.

CHAUMONTSKI PAKT od 1. III. 1814 između Austrije, V. Britanije, Pruske i Rusije, sklopljen u Chaumontu-en-Bassigny (Francuska); njime je bio udaren temelj evropskom koncertu i obnovi ravnovjesja nakon poraza Napoleona I. Sile potpisnice uglavni, da ne će položiti oružje prije nego što Francuska prihvati predložene uvjete za mir i da će za ostvarenje svoga cilja uložiti sve svoje

snage ili barem staviti na raspolaganje vojsku od 150 tisuća. Pregovore o miru vodit će samo zajednički. Glavni uvjeti, postavljeni Francuskoj, bijahu: Francuska će se svesti na granice, koje je imala 1. I. 1792, a područje, po kome se proširila njezina vlast preko tih granica, bit će izuzeto ispod njezina utjecaja; Holandija će se spojiti s belgijskim pokrajinama, i tako će se osnovati kraljevina Nizozemska; Njemačka će se urediti kao nezavisna konfederacija; federativnu skupinu sačinjavat će i Švicarska, kojoj će Evropa zajamčiti neutralnost; Italija će biti podijeljena u nekoliko država nezavisnih od Francuske, ali posredno ili neposredno ovisnih od Austrije; Španjolska će se vratiti Ferdinandu VII.; Engleska će zadržati otok Maltu i neke kolonije, oduzete Francuskoj; podjela preostalog područja izvršit će se bez sudjelovanja Francuske.

LIT.: Ch. Dupuis, *Le principe d'équilibre et le concert européen de la Paix de Westphalie à l'Acte d'Algéciras*, 2. izd. Pariz 1909; → i pod Bečki kongres.

CHAUSSON, Ernest, * Pariz 21. I. 1855, † Limay kraj Nantesa 10. VI. 1899, francuski skladatelj. Glazbu je učio u pariskom konzervatoriju (učitelj mu je bio Massenet, poslije još i César Franck). Bio je tajnik društva »Société nationale de musique«. Djela se njegova ističu vrijednošću i samoniklom fakturom: simfonija u B-duru, simfonijska pjesan *Viviane, Poème de l'amour et de la mer*, gudački kvartet u c-molu (nedovršen), glasovirski kvartet. Napisao je pozorišnu glazbu za Shakespeareovu *Buru*, lirski prizor *Jeanne d'Arc*, te dvije opere *Helène* i *Le roi Arthus* (po vlastitom tekstu). Izdao je veći broj popjevaka i glasovirskih djela, pa i nekoliko moteta.

LIT.: O. Séré, *Le musiciens d'aujourd'hui* (1911).

B. S.

CHAUTEMPS, Camille, * Pariz 1. II. 1885, francuski političar. Isprva odvjetnik u Toursu, izabran je 16. XII. 1919 za narodnog zastupnika kao član radikalne stranke, kojoj je pripadao i njegov otac, bivši ministar kolonija i podpredsjednik senata Émile Ch. U vladi, koju je nakon svibanjskih izbora 1924 sastavio Herriot, Ch. je ministar unutrašnjih poslova; u Painlevéovoj vladi (listopad 1925) ministar pravosuđa, zatim ministar unutrašnjih poslova u Briandovoj (28. XI. 1925) i Herriotovoj vladi (19. VI. 1926). U siječnju 1930 postao je mjesto Daladiera predsjednikom komorskog kluba radikalne stranke pa je 20. II. 1930 sastavio vladu, nakon što su redom Tardieu, Briand i Poincaré odbili mandat, ali je već 25. II. 1930 prigodom glasanja o vladinoj izjavi srušen. U prosincu 1930 ulazi kao ministar nastave u Steegovu vladu, u Herriotovoj je vladi (4. VI. 1932) ministar unutrašnjih poslova, a isto tako u kratkotrajnim vladama, koje su redom sastavili Paul-Boncour (19. XII. 1932), Daladier (31. I. 1933) i Sarraut (26. X. 1933). Dne 27. XI. 1933 sastavlja opet vlastitu vladu, koju žestoko napadaju u parlamentu i u javnosti zbog novčane afere u Bayonneu (»afera Stavisky«), pa najprije mora žrtvovati ministra riznice Dalimiera (9. I. 1934), a zatim podnosi ostavku cijele vlade (27. I. 1934). Nakon te afere Ch. se povlači, ali već u ožujku 1935 bude izabran u senat. Dne 24. I. 1936 postaje ministar javnih radova u vladi Sarrauta, a u Blumovoj vladi ljevičarskog bloka (lipanj 1936) on je ministar bez lisenice i podpredsjednik vlade. Ponovno je na čelu vlade 24. VI. 1937 pa u siječnju 1938, no ova je posljednja vlada srušena 9. III. 1938. U travnju 1938 ušao je kao podpredsjednik u Daladierovu vladu. Za vrijeme rata zadržava taj položaj i u Reynaudovoj vladi (24. III. 1940), s kojom doživljava primirje (22. VI. 1940), nakon kojega napušta Francusku. — Ch. je tipičan predstavnik francuske građansko-demokratske (radikalne) stranke, dijelom povezane sa slobodnim zidarstvom, u kojem sam Ch. ima visoku funkciju.

LIT.: A. Zévaës, *Histoire de la Troisième République*, Pariz 1938. J. N.

CHAUVELOT, Robert, * Pariz 17. III. 1879, francuski pisac, odvjetnik, romanopisac, putnik, predavač. S brojnih svojih putovanja donio je obilno gradivo, kojim se služio u svojim predavanjima u Collège des Sciences sociales i u visokom vijeću za kolonije.

BIBL.: *Parvati*, roman o običajima suvremene Indije (1912); *Un roman d'amour à Java* (1919); *L'Inde mystérieuse* (1920); *Le Japon souriant* (1923); *Visions d'Extrême Orient* (1928); *Où va l'Islam?* (1931). P. Cl.

CHAUX-DE-FONDS, švicarski grad u kantonu Neuchâtel. Leži visoko (992 m) u planini Juri. Ima dosta svježeg i suhu klimu. Nekoć malo stočarsko naselje (1800 samo 3.284 stan.) razvio se s vremenom u veoma lijep, živ i bogat grad, koji ima 31.087 stan. (1938). Glavni izvor bogatstva je izradba satova, u čem Ch. d. F. zauzima prvo mjesto u Švicarskoj. Tu je i škola za izradbu preciznih

satova. Ovdje se sa željezničkom prugom Besançon (Francuska)—Biel (Švicarska) križaju sporedni putovi. J. R.-ć.

CHAYOTE je meksikanski naziv za biljku *Secchium edule* iz porodice bundevnjača. Dobiva se od te biljke: 1. gomoljika u težini oko deset kg (sladunjavi ukus kao batate = *Ipomea batatas*); 2. sjeme, od kojega se priređuju izvrsna marmelada i druga voćna jela; 3. mladi, još neprolistali izdanci jedu se kao naša šparga i slična su ukusa. E. M.

CHEIKHO, Louis, * Mardin (Mezopotamija) 5. II. 1859, arapski isusovac (od 1874), profesor arapske literature na sveučilištu u Beirutu. Izdao je oglede iz arapske literature u 6 svezaka (30 izdanja), arapsku gramatiku, leksikologiju arapskih dijalekata, zbirku arapskih kršćanskih pjesnika prije Muhameda, bibliografiju arapskih kršćanskih pisaca s preko 900 imena i t. d. U Beirutu je pokrenuo časopis *Machrik* (Istok). M. V.

CHEKE, Sir John, * Cambridge 16. VI. 1514, † London 13. IX. 1557, engleski humanist. Kad je Henrik VIII. osnovao u Cambridgeu katedru za grčki jezik, Ch. je izabran za prvog profesora (1540). U svojim predavanjima o Euripidu, Sofoklu, Herodotu i Aristotelu uspio je oživjeti i približiti suvremenicima stare grčke pisce. Izabran je za odgojitelja budućem kralju Eduardu VI., koji ga, stupivši na prijesto, zadržati uza se kao savjetnika. Zbog ranije političke karijere baci ga kraljica Marija u tamnicu (1553); kad je iduće godine pušten na slobodu, pođe u Basel pa u Padovu, gdje je držao predavanja iz grčkog. Preko Strassburga odlazi u Bruxelles, odakle je silom odveden u Englesku, te ponovno bačen u tamnicu; zatim prelazi prisilno na katoličku vjeru, ali uskoro umre. Povodom Ketove pobune napiše *Hurt of Sedition how greuous it is to a Communewelth* (1549). Kao stručnjak za grčki počeo je prevoditi Sveto Pismo Novoga Zavjeta, ali je dovršio samo Matejevo evanđelje *The Gospel according to St. Matthew* (1550), izdano tek 1843. U izgnanstvu napisao je među ostalim djelima *De pronuntiatione Graecae... linguae* (Basel 1555). Ch. traži, da engleski jezik bude čist od svih stranih riječi, pa u svom prijevodu Sv. Pisma radije kuje nove riječi nego da upotrijebi neke romanske. Glavna mu je zasluga, da je proučavanje grčkog jezika postavio na tako visok stupanj, da su buduća pokoljenja na toj osnovi izgradila klasično obrazovanje. Njegov je život opisao John Strype (London 1705). R. F.

CHE-KIANG → Če-kiang.

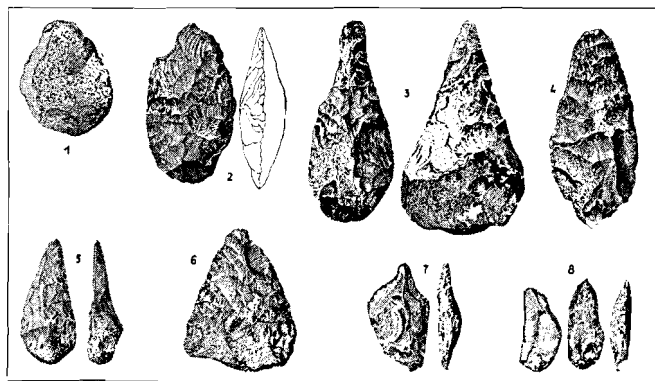
CHELCHOWSKI, Stanisław, * Chojnowo 26. II. 1866, † Ciechanów 23. III. 1907, poljski prirodoslovac i etnograf, politički pisac pod imenom Marjan Cebula, organizator gospodarskih zadruga na području ruske Poljske, zastupnik plocke gubernije u petrogradskoj Dumi, seljački ideolog. Osim prirodoslovnih radova (o gljivama) izdao *Materjaly do etnografiji ludu polskiego z okolic Przasznszysza*. J. B.-ć.

CHELČICKÝ, Petr, * Chelčice 1390, † Chelčice 1460, češki religiozni filozof i duhovni otac Zajednice češke braće. Za svoga boravka u Pragu prisustvovao je propovijedima Jana Husa i upoznao njegova reformatorska nastojanja. Kad je 1420 morao ostaviti Prag, povukao se u rodno selo, gdje je u povučeniosti pisao svoja djela. Njegov pogled na crkvene probleme njegova vremena razvio se pod utjecajem nauke Husove, Tomaša iz Štittoga, Matije iz Janova, Wicliffea i Valdenza kao i proučavanjem Sv. Pisma i vlastitim razmišljanjem. Pravo kršćanstvo vidi Ch. u prvobitnom apostolskom kršćanstvu prije sporazuma, koji je sklopila crkva s državom u početku 4. st. Kršćani među sobom moraju biti kao braća i sestre, pa on stoga odbacuje sve, što dovodi do nejednakosti među ljudima. Odbacuje povlastice plemstva, svećenstva, državne uprave, a protivni se i navalnom i obrambenom ratu. Jedna od glavnih zapovijedi Sv. Pisma po njegovu je shvaćanju neprotivljenje zlu, po čemu Ch. postaje prethodnik L. N. Tolstoja. Glavna su mu djela *Postilla nebo kniha výkladov spasitělných na čtenie nedělnie celého roku* (1434 do 1441) i *Sieť viery pravé* (između 1440—1443; izd. 1893 u Petrogradu s predgovorom V. Jagića). U ovim su djelima iznesene njegove osnovne misli o vjeri i crkvi. Manja su mu djela: *O boji duchovnim* (1421), *O cirkvi svaté*, *O trojtem lidu řeč*, *o duchovnich a světských*. Polemički su spisi: *Replika proti Mikuláši Biskupcovi* i *Replika proti Rokycanovi*. Uz velika djela nalaze se i omanje rasprave o vjerskim pitanjima. Jezik je njegovih spisa originalan, jezgrovit, usrdan i govornički zanosan. — Na temelju njegove nauke, a na poticaj Jana Rokycana, organizirao je brat Řehoř 1458 Zajednicu češke braće (→ Češka braća).

Demokratski i humani nazori Ch. djelovali su mnogo i na formuliranje Masarykova pogleda na smisao češkog narodnog života; uopće, pojava ovoga seoskoga filozofa ostavila je dubok trag u češkom duhovnom životu.

LIT.: J. Goll, *Chelčický a Jednota bratrská v XV. stol.* (1882; izdanje K. Krofite, 1916). Lj. J.-e.

CHELLES. Nedaleko mjesta Chellesa, 12 km istočno od Pariza, oko 8 m nad razinom rijeke Marne, nalaze se diluvijalni slojevi s najstarijim pouzdanim tragovima paleolitskog čovjeka. Uz kosti dviju vrsta slona i drugih davno izumrlih sisavaca nađeno je kременa oruđa, što ga je Gabriel Mortillet nazvao *coup de poing*. Oblik ovoga šelskog klina uvijek je isti, bademast, na jednom kraju zaobljen, na drugom zašiljen, a dug je 12—15 cm, iznimno i do 25 cm. Osim ovakvih klinova nađeno je u istom sloju kremenje u obliku šiljka sa širom bazom, a s obje strane provideno oštricom, okresanom sitnijim retušima, koje je vjerojatno služilo kao vršak kopalja, a nađeno je i komada kременa, podesnih za struganje — strugalice (racloirs). Osim kremenog iverja nađena su tu i okivala (percuteur) od prirodnog kременa sa tragovima upotrebe u obliku sitnih zarezata, zaostalih iza svakog udara na radnom kraju. U Chellesu nađeno oruđe odaje nesamo stanovitu tehničku

KREMENO ORUĐE IZ CHELLESA

1. Prešelski kameni klin; 2. ranošelski klin iz St. Acheula; 3. kremen klinovi t. zv. coup de poing (lijevo iz St. Acheula, desno iz Graves Inn Lane u Engleskoj); 4. klin ašelskog tipa s finom retušom oštrice; 5. kasnoašelski klin tipa La-Micoque; 6. kasnoašelski trouglati klin iz Spya; 7. kremen svrdao Le-Vallois-tipa iz St. Acheula; 8. kremen nož za lijevu ruku i mali amigdaloid Le-Vallois-tipa iz St. Acheula

vještinu, stečenu kroz generacije, nego i stalnost forme, koja je uvijek ista i, jamačno dugovjekom upotrebom, iskušana i pronađena kao najpodesnija.

Suvremenici čovjeka, čije je tragove sačuvao najdonji sloj u Chellesu, bili su *Elephas antiquus* i *Rhinoceros Merckii*, dakle životinje, koje mogu živjeti samo u toploj klimi, ili bar u takvoj, gdje se voda zimi ne smrzava. Tomu odgovara i činjenica, da je u ono doba u Evropi snježna granica bila oko 3000 m nad razinom mora, dakle viša nego najviši vrhunac Pireneja, a glavne rijeke u Evropi tekle su 30 do 50 m više nego danas, te ljudstvo nije živjelo u dolovima nego na visoravnima. Tadašnji čovjek bio je neustrašiv lovac, te ih se je više udruživalo u lovačke skupine. Time je čovjek stao na prvi stupanj socijalnog udruživanja.

Šelskoga oruđa, naročito klina, našlo se izvan Francuske u srednjoj Evropi, na britskim otocima, u Alžiru, Egiptu, Sahari, na Kongu do kolonije Kap, u Siriji, Palestini, Arabiji, Perziji, Hindustanu, pa čak u dalekoj Kini, a s onu stranu oceana u sjevernoj Americi. Svuda taj klin ima isti oblik i načinjen je istom tehnikom okresivanja, a to dokazuje, da je čovjek u prvo vrijeme svoje pojave na Zemlji živio na velikom njenom dijelu u istim životnim prilikama.

Budući da se u Chellesu kremenje rukotvorine javljaju u dosta savršenu obliku na velikom prostoru i u najudaljenijim krajevima naše hemisfere, moramo zaključiti, da je prije kulturnoga stupnja, na kojem se nalazilo ljudstvo *chelléena*, postojao neki pripremi stapanj, a to bi bio suponirani *préchelléen* ili *prešelski*.

Na šelski period nadovezuje se neposredno t. zv. *acheuléen* ili *ašelski* period, prozvan po glavnom nalazištu Saint Acheulu, gdje je Commont ustanovio devet različitih slojeva, od kojih je najstariji šelski, a nad ovim sloj, koji

JÓZEF CHEŁMONSKI, Četvorka

pripada starijem ašelskom periodu, dok su dva slijedeća, ukupno 3,10 m debela sloja, sadržavala kremeno oruđe mlađega ašelskog tipa. Ašelski je klin po čitavoj površini pomno okresan. Oblik mu je pravilniji, bridovi su oštiriji, a sam komad tanji. Uz dosadašnje bademaste komade (*amygdaloide*) ima i ovalnih, a i trouglastih oblika sa zaokruženom bazom. U mlađem ašelskom odsjeku postaje to oruđe manje, ali i savršenije. Tanki, zaobljeni komadi zovu se *limandes*, a trouglasti *ficrons*.

JÓZEF CHEŁMONSKI

Ašelsko doba ima dva odsjeka: stariji je stupanj *Levallois*, a mlađi *La Micoque*. Faunu ašelsku starijeg odsjeka predstavlja *Elephas antiquus* i *E. meridionalis*, *Rhinoceros Merckii* i *Hippopotamus*, a za mlađu su značajne velike mase konjskih kosti, koje se nalaze upravo u magmatskim slojevima, a usto kosti jelena, bizona, jazavca i medvjeda. Soba još uopće nema. Klimu karakterizira prijelaz od subtropske k šumskoj klimi, koja bi odgovarala današnjoj srednjoevropskoj.

Šelsko i ašelsko doba u razvojnom nizu glacijalnog fenomena imaju svoj zasebni položaj: šelsko pripada II. interglacijalu, a ašelsko već početnim fazama III. glacijacije, gdje snježna granica, uzevši današnju kao normalnu, silazi od + 300 m na — 300 m, t. j. klima, isprva posve subtropska, prelazi preko mediteranske i kontinentalne k stepskoj.

LIT.: Sir Charles Lyel, *Antiquity of Man*; Geikie, *Great Ice Age*; Gabr. de Mortillet, *Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme*; Isti, *Le Préhistorique*; Commont, *L'industrie des graviers supérieurs à Saint Acheul*. C. T.

CHEŁM, grad u srednjoj Poljskoj, vojvodstvo Lublin. Važna prometna raskrsnica i poznato tržište stočarskim i poljodjelskim proizvodima. Sjedište je grkokatoličkog biskupa i poznat iz vjerskih sukoba s Rusima. U prvom svjetskom ratu vodile su se u okolici velike borbe. Grad ima 29.100 stan. (1937).

CHEŁMINSKI, Jan, * Brzostów 27. I. 1851, † 1925, poljski slikar. Učio je

slikarstvo najprije u Varšavi, gdje je, da se održi na životu, radio kao fotograf i litograf, od 1873 uči u Münchenu kod Wagnera, zatim kod Brandta i Fr. Adama. Slika vojničke i lovačke prizore u rokoko-stilu. Od 1884 boravi dulje u Americi pa u Londonu (prizori iz sportskog života). Od 1890 komponira slike bitaka i ratova iz doba Napoleona I. i iz povijesti poljskih legija. Djela su mu većinom u inozemstvu. U Parizu je izdao djelo o poljskim uniformama u 48 slika: *L'armée polonaise du Duché de Varsovie* (1904). J. B.-ć.

CHEŁMNO (njem. Kulm), poljski grad na desnoj obali donje Visle. Nekoć važna tvrđava, koju je 1233 osnovao njemački viteški red. Danas je gospodarsko središte od davnine naseljene i plodne (žito i sladorna repa) krajine Chełmenska. Osim toga Ch. je važna prometna raskrsnica i biskupsko sjedište.

CHEŁMONSKI, Józef, * Boczkaj kraj Varšave 6. XI. 1850, † Varšava 6. IV. 1914, poljski slikar. Učio je u Varšavi i Münchenu (1870—1874). Od 1875 do 1889 živio je u Parizu, a poslije do svoje smrti u Kuklówki kraj Varšave. Po samoniklosti svog talenta i po istaknutom nacionalnom značaju svojih djela ulazi Ch. u red najznatnijih poljskih slikara u drugoj polovini 19. st. Dok se u svom prvom razdoblju povodi za načinom münchenske škole, postaje kasnije prethodnikom modernog poljskog impresionizma.

JÓZEF CHEŁMONSKI, Vodeno bilje

Uz genre-slike slikao je osobito krajolike (većim dijelom s motivima iz Ukrajine), koje prožimaju naročita melankolija i »melodija zemlje«.

LIT.: F. Kopera, *Dzieje malarstwa w Polsce*, III., Krakov 1929; A. Kuhn, *Die poln. Kunst von 1800 bis z. Gegenwart*, Berlin 1930. A. Sch.

CHELONIIDEA → Kornjače (morske).

CHELSEA PORCULAN, porculan, izrađivan u tvornici londonske četvrti Chelsea. (Sama tvornica osnovana je oko 1750, a 1770 spojila se s onom u Derbyju). Tvorevine su izrađene od vrlo mekane mase, a slike na njima odlikuju se prekrasnim bojama.

CHEMIN DES DAMES (Put gospođa), cesta, duga 21 km, na izbrežini, koja doseže visinu od 200 m, između rijeka Aisne i Ailette u sjevernoj Francuskoj. Ime je dobila odatle, što je sagrađena u 18. st. za kćeri kralja Luja XV. tragom starorimske ceste i sredovječnog puta. Nekoliko je puta bila poprište znatnijih bitaka. G. 57 pr. Kr. borio se oko nje Cezar, a 1814 pobijedio je Napoleon savezničku vojsku kod mjesta Craonnea, do kojega cesta dopire na I. Na početku prvoga svjetskog rata osvojili su cestu Nijemci u rujnu 1914, ali su ih Francuzi potkraj 1917 potisnuli preko Ailette. Za proljetne ofenzive 1918 prešli su je Nijemci ponovno 27. V., a u borbama od 16. IX. do 13. X. morali su je opet napustiti.

CHEMNITZ (od slav. Kamenica), grad u Saskoj blizu bogatih ugljenika, koji su mu u 19. st. omogućili nagli razvitak u prvi veleobrtni grad Saske i u jedan od prvih na evropskom kopnu. Na prvom su mjestu predionice i tkaonice pamuka, tvornice strojeva i vozila. Njegovo područje ide u red najnapučenijih krajeva u Evropi (preko 400 na 1 km²), a sam grad ima 350.734 stan. (1933). Razvio se oko benediktinskoga samostana, što ga je osnovao kralj Lotar 1125. N. Ž.

CHEMNITZ, Martin, * Treuenbitzen 9. XI. 1522, † Braunschweig 8. IV. 1586, jedan od najznatnijih protestantskih teologa. Od 1567 superintendent (duhovni upravitelj protestantske crkve) u Braunschweigu, radio je na crkvenom ustrojstvu i osnutku sveučilišta u Helmstedtu. Premda je bio učenik Melanchthona, ipak je u nauci o pretvorbi pristajao uz Luthera. U svojim spisima osobito je napadao koncil u Tridentu (*Examen Concilii Tridentini*, 4 sv., 1563—73). Od ostalih njegovih spisa napose su cijenili djelo *Loci theologici* (1591).

CHEMOSIS (grč.) je oteklina spojnice očne jabučice zbog jake upale oka, upale tkiva očne duplje, spojnice, vjeda i pokosnice. Neupalna oteklina spojnice razvija se kod zastoja limfe, vazoneurotičnog edema i alergičnih bolesti. Chemosis spojnice očne jabučice nastupa također i nakon ukapavanja dionina kao i nakon oprženja oka raznim kemikalijama i otrovnim plinovima. A. B. i Z. P.

CHEMULPO → Cemulpo.

CHENAB → Činab.

CHEN-CHOW → Čen-čou.

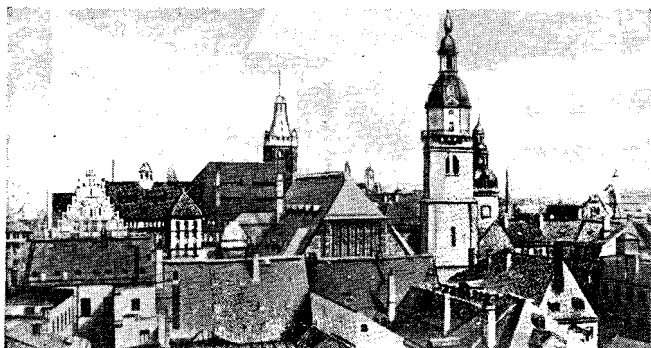
CHENG-CHOW → Čeng-čou.

CHENG-TEH → Džehol.

CHENG-TING → Čeng-ting.

CHENG-TU → Čeng-tu.

CHÉNIER, 1. André Marie, * Carigrad 30. X. 1762, † Pariz 25. VII. 1794, francuski pjesnik. Preselio se s obitelji u Francusku 1765. Retoriku je učio u Parizu. Da bi shvatio praktični duh vremena, odlazi u Englesku. Služio je neko vrijeme kao vojnik. Za revolucije bio je ugledan član republikanske stranke, ali je zastupao umjereniju struju. Osumnjičen, bio je utamničen kroz 141 dan, konačno smaknut gijotinom 25. VII. 1794 (7. termidora). Ch.

CHEMNITZ

se zarana upoznaje s latinskom i grčkom književnošću i spisima Voltairea, Rousseaua i Condillaca. Languedoc ga je očarao svojom prirodom. »Vi znate, da su me od prvih dana moje pastirske čežnje nosile prema poljima« (*Elégies*, VI, 1). Duh antike više ga ne ostavlja. »I ista Safo se udostojala, da me s mitilenskih polja slijedi obalama Seine« (*Elégies*, V, 1). Rimljani i Grci su stvorili umjetnost. »Njihovi otkrivalački koraci otvoriše putove, a na hramu umjetnosti, ovjenčanom slavom, njihove ruke podigoše prvi stup« (*Invention*, II). Pišući esej o Grcima (*Essai sur la perfection et la décadence des lettres*; i *Invention*) ističe, da su oni učili na prirodi i stali uz istinu. To je i njemu pravilo. Premda očaran starim klasicima, ne će da im bude rob. Sadašnjost ne žrtvuje prošlosti. »Ciniti, ljubomorno se udaljujući od njih, ono, što bi oni činili, kad bi bili među nama« (*Invention*, II). Nova nastojanja uskladiti s idealom klasika, što je izrazio glasovitim stihom: »Sur des penseurs

ANDRÉ CHÉNIER

Crtež po portretu J. B. Suvéea
Pariz, Bibliothèque Nationale

nouveaux faisons des vers antiques«. Kao preromantik ne sanjari o srednjem vijeku, a kao racionalist predosjeća poeziju, koju kazuje srce. U njegovim stihovima kadšto se osjeti lahor romantičke zore, koja se bljedikavo pojavljuje. Ch. pjeva o sebi, o zalazu sunca, imaginaciju stavlja nad razum, putuje, kao što će mnogi romantičari putovati. Jako emotivan, znač je običnim i prastarim temama dati gipkost i svježinu. Glavna su mu djela: *Elégies*, *Idylles*, *Bucoliques*, *L'Hermès* (nedovršeno), *L'Amérique* (nedovršeni poemi o nepoznatim zemljama). D. Št.

Ch. je za svoga života objelodanio malo pjesama, među njima *Le Serment du jeu de Paume* (1791) i *Hymne aux Suisses de Chateaufort* (1792). Neke su izašle u smotrama ili zbirkama nakon njegove smrti (*La jeune Captive* [1795], *La jeune Tarentine* [1801] i t. d.). Tek 1819 izašla je zbirka njegovih sabranih pjesničkih djela, koju je uredio H. de Latouche, ali netočno i katkada tendenciozno. Prvo kritičko izdanje dao je Beq de Fouquières 1862, a kasnije je P. Dimoff izdao *Oeuvres complètes* u 3 sv., Pariz 1926—1927.

LIT.: Beq de Fouquières, *Documents nouveaux sur A. C.* (1875); P. Glaehant, *A. C. critique et critique* (1902); E. Faguet, *A. C.* (1902); P. Mortillot, *A. C.* (1897); P. Dimoff, *La vie et l'oeuvre d'A. C. jusqu'à la Révolution Française 1762—1790*, 2 sv. (1936). J. D.-e.

2. Marie-Joseph, * Carigrad 28. IV. 1764, † Pariz 10. I. 1811, brat prijašnjega, pisao je drame u klasicističkom duhu: *Charles IX*, *Henri VIII*, *Tibère*, *Fénelon* i t. d., revolucionar, glava Jakobinaca, ipak je branio brata, iako oprezno. D. Št.

CHE-KIANG → Če-kiang.

CHER, 1. lijevi pritok rijeke Loire. Izvire u Auvergni, teče uglavnom na SZ i nakon toka od 352 km utječe u Loiru zapadno od grada Toursa. Ch. je brza i divlja rijeka, koja u gornjem dijelu teče uzanom i dubokom dolinom, a u donjem toku je plovna samo 120 km. Canal du Berry ide jednim dijelom usporedno s rijekom.

2. Département (Département du Cher) u srednjoj Francuskoj, oko srednjeg dijela istoimene rijeke. Siri se na zemljištu, kojim se brdovita Auvergne stepenasto spušta prema SZ zahvatajući dijelove povijesnih pokrajina Berry i Bourbonnais. Ch. je dosta nizak (najviša točka 434 m) i brežuljkast kraj. Po niskim su dijelovima dobre njive, na sunčanim padinama vinogradi i voćnjaci, brežuljci i visoravni su pod šumama i livadama. Uz poljodjelstvo je važna gospodarska grana i stočarstvo. Bourges je glavno mjesto, a od drugih mjesta su važna Vierzon i St. Amant. Na površini od 7.304 km² živi 288.695 stan. ili 40 na km² (1936). Stanovništvo opada kao i u drugim poljodjelskim krajevima Francuske. J. R.-é.

CHÉRAU, Gaston, * Niort 6. IX. 1872, francuski pisac romana. Radnje svojih najboljih romana smjestio je u svoj rodni kraj, pokrajinu Pikardiju, opisujući sitne zgode iz seoskog i građanskog života. Dobar je pripovjedač, vrlo blizak Ferdinandu Fabreu, koga često dostiže reljefnošću svojih tipova smještenih u prikladan okvir. Originalan je točnošću obrisa i boja, širokim razumijevanjem i suosjećanjem, a i isticanjem onoga, što je bitno u značaju njegovih junaka. Ch. je član Goncourtove akademije od 5. V. 1926.